CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२.

सात साहित्यिक र ऐतिहासिक

अभिलेख

१६

आ. ८९

जगदीशचन्द्र रेग्मी, एम. ए

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सात साहित्यिक र ऐतिहासिक अभिलेख

पु. नं. १६.

(शास्त्री द्वितीय वर्ष र एम. ए. को लागि सङ्ग्रहित अभिलेखहरू)

Ganesh Niraula

जगदीशचन्द्र रेग्मी एम. ए.
महेन्द्रविद्याभूषण,
रिसर्च स्कलर का. हि. वि.

मूल्य

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रकाशक—

रत्न पुस्तक भण्डार

भोटाहिटी, काठमाडौं, नेपाल

Acc. ४४७४ / 4467

मुद्रक—

महादेव प्रसाद

दीपक प्रेस

१७।२७२ नदेसर, वाराणसी।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मुरलीधर फेन्सी स्टोर
पुरानो बजार धरान

माधव भट्टराई

किञ्चित्

अभिलेख एकातिर इतिहास निर्माणको आधार हो भने अर्कोतिर तत्कालीन साहित्यको परिचायक पनि। विशेषतः नेपालको साहित्यिक इतिहास लेख्दा अभिलेखहरूकै आधार लिनु पर्दछ।

यस लघु ग्रन्थले दुइ उद्देश्य राखेको छ। प्रथमतः परीक्षाहरूमा केही अभिलेख निर्धारित भएकाले सम्बद्ध विद्यार्थीहरूलाई अध्ययनको सुविधा र द्वितीयतः यसले भावी इतिहासकारहरूलाई केही रूपमा सघोट दिने छ भन्ने विश्वास गर्न सकिन्छ। पुण्यमल्लको अभिलेख चाहिं पाठ्यक्रममा नराखिए पनि लोभवश मैंले हाली दिएको मात्र हो। यस अभिलेखको ऐतिहासिकताको ध्यान त पाठकहरूले गर्न सक्दछन्।

यस विभिन्न विद्वान्हरूको पाठको उल्लेख गरिएको छैन यसको मुख्य कारण विद्यार्थीहरूलाई भ्रम नपरोस् भन्नाको लागिनै हो। मान्यताप्राप्त पाठ नै यहाँ दिइएको छ।

श्री रत्नप्रसाद जस्ता उत्साही प्रकाशक पाएमा अरु ऐतिहासिक र सांस्कृतिक ग्रन्थ पाठकको समक्ष ल्याउने आशा गर्दै—

जगदीशचन्द्र रेग्मी

२०२१, असोज

नक्साल

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यस्येच्छया जगदिदम्पृथु विश्वरूपम् ।
सर्गस्थितिव्ययजराव्यसनादियोगैः ॥
संयुज्यते वत तथा प्रतिमुच्यते च ।
तस्मै नमः सततमस्तु महेश्वराय ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विषय सूची

विषय	पृष्ठ
भूमिका भाग	
मानदेवको चांगुनारायण अभिलेख	१
द्वितीय जयदेवको पशुपति अभिलेख	५
पुण्यमल्लको अभिलेख	८
प्रतापमल्लको कृष्णमन्दिर अभिलेख	१०
गीर्वाणयुद्धशाहको वाग्मती अभिलेख	१२
कुमारगुप्तको मन्दसोर अभिलेख	१७
यशोधर्मदेवको मन्दसोर स्तम्भ अभिलेख	२०
अभिलेख	
मानदेवको चांगुनारायण अभिलेख	२३
द्वितीय जयदेवको पशुपति अभिलेख	२७
पुण्यमल्लको अभिलेख	३६
प्रतापमल्लको कृष्णमन्दिरको अभिलेख	३८
गीर्वाणयुद्ध साहको वाग्मती अभिलेख	४१
कुमार गुप्तको मन्दसोर अभिलेख	५७
यशोधर्मन्को मन्दसोर अभिलेख	६५
विशेष शब्दहरूको टिप्पणी	७२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सात साहित्यिक र ऐतिहासिक अभिलेखहरू

भूमिका

× मानदेवको चाँगुनारायण अभिलेख

लिपि-पूर्वलिच्छवि । तिथि ३८६ संवत् । ऐतिहासिक र साहित्यिक परिचय—यस अभिलेखमा ३८६ संवत् लेखिएको छ। यस संवत्लाई कसैले विक्रम संवत्, कसैले गुप्त संवत् (वि० सं० ३७९ मा उठेको) र कसैले शक संवत् मानेका छन्। प्रायः विद्वानहरू यस संवत्लाई शक संवत् नै मान्दछन् ।

यस अभिलेखको विशेषता—नेपालका अभिलेखमा सर्वप्रथम हुनाले यस अभिलेखको ऐतिहासिक महत्त्व छ। यसैले यस अभिलेखको लिपि पनि विचारणीय छ। यसको लिपि गुप्त लिपि (भारतीय सम्राट् गुप्त-वंशी राजाहरूको अभिलेखको लिपि) अथवा लिच्छवि लिपि भनिन्छ। लिपिको आधारमा मानदेवको लिच्छविवंशको भारतीय गुप्त राजाहरू-संग सांस्कृतिक सम्बन्ध ज्ञात हुन्छ।

मानदेव—लिच्छविवंशका प्रथम ऐतिहासिक महत्त्वका राजा मानदेव हुन् । यो अभिलेख मानदेवले आफ्ना विद्रोही सामन्तहरूलाई फज्याएर फर्केपछि लेखाउन लगाएका हुन् । यस अभिलेखमा मानदेवमाथि तीन पुस्ताको वर्णन गरिएको छ। अभिलेखको प्रारम्भमा चाँगुनारायणको

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्तुति गरिएपछि वृषदेव राजाको वर्णन गरिएको छ । यसपछि वृषदेवका छोरा शङ्करदेव अनि धर्मदेवको साहित्यिक वर्णन गरिएको छ ।

यस अभिलेखको साहित्यिक विशेषता :—पद्यमय संस्कृतमा लेखिएको प्रस्तुत अभिलेख प्रारम्भिक लिच्छविकालको साहित्यिक प्रगति भएको कुरा स्पष्टयाउँछ । यसमा भाषाशैली सरल, प्रवाहमय र आलङ्कारिक छ । अभाग्यवश यसमा यस लघुकाव्यका रचयिता कविको नाम छैन । अभिलेख खण्डित भएकोले यसका लेखकको नाम जान्न नसकिएको हो । तर यसका रचयिता उच्चकोटिका साहित्यकार थिए भन्ने कुरामा कुनै शंका हुन सक्दैन ।

यस अभिलेखबाट तत्कालीन नेपालमा संस्कृत भाषाको महत्त्वपूर्ण स्थानबारे पनि ज्ञात हुन्छ । नेपालको पहिलो यो अभिलेख संस्कृतमा भएकोले यो कुरा स्पष्ट हुन्छ । भारतमा (पहिले नै भए पनि) सबै भन्दा पुराना अभिलेख प्राकृत भाषामा लेखिएका पाइन्छन् । अशोकका सबै अभिलेख प्राकृत भाषामा लेखाइएका छन् । अशोकका अभिलेख भारतका सर्वप्राचीन लेख हुन् ।

यस अभिलेखमा प्रारम्भमा विष्णुको स्तुति गरी मङ्गलाचरण गरेकोले त्यस कालमा वैष्णवधर्म नेपालमा लोकप्रिय भैसकेको कुरा ज्ञात हुन्छ ।

यस अभिलेखबाट मानदेवको मातृभक्ति कत्तो थियो थाहा पाइन्छ । आफ्ना पति धर्मदेवको मृत्युपछि मानदेवकी आमा राज्यवतीले सती जान्छु भन्दा मानदेवले कसरी आफ्नी आमालाई सती जान दिएनन् यो कुरा यस अभिलेखमा वर्णन गरिएको छ ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कसैले भनेका छन् कि मानदेव प्रथमले नै नेपालमा सर्वप्रथम "लेख्ने कला" ल्याएका थिए। मानदेवभन्दा पुरानो कुनै अभिलेख आजसम्म नेपालमा नपाइएकोले त्यो कुरा बाध्य भएर स्वीकार गर्नै परेको छ। सबैभन्दा पहिले पैसा चलाउने राजा मानदेव नै सिद्ध भएकाले यस विषयमा हाम्रो अध्ययन सीमित छ। मानाङ्क मुद्रालाई मानदेव प्रथमको मानिएको छ। अभिलेख र मुद्रा इतिहासको पुर्ननिर्माणमा महत्वपूर्ण वस्तु हुन्, अतः मानदेवको समयदेखि नै ती कुरा चलेका देखिएकाले उनीभन्दा पहिलेका राजा स्वतन्त्र थिएनन् कि भन्ने प्रश्न हाम्रो मनमा स्वाभाविक रूपले उठ्न सक्दछ।

मानदेवभन्दा झण्डै सयवर्ष पहिले भएका भारतका सम्राट् समुद्रगुप्तले आफ्नो प्रयाग अभिलेखमा नेपाल विजय गरेको कुराको संकेत गरेका छन्। त्यस अभिलेखमा नेपालले कर दिने, नमस्कार गर्न राजदरबारमा आउने, आफ्नी छोरीको विवाह गरिदिने कुराको संकेत भएको छ (?)।[१] समुद्रगुप्तका समकालिक नेपालका राजा वृषदेवलाई मान्न सकिन्छ। वृषदेव मानदेवका जिजुबाजे हुन् भन्ने कुरा चाँगुनारायण र पशुपति अभिलेखबाट स्पष्ट हुन्छ। मानदेवभन्दा पहिलेका राजाले अभिलेख पनि नचलाउनु पैसा पनि चलाउन नसक्नु (?), समुद्रगुप्तले आफ्नो अभिलेखमा त्यसो भन्नु, मानदेवका समकालिक गुप्तराजा स्कन्दगुप्तको पालामा गुप्त-

१—समतटडवाककामरूप कर्तृपुर नेपाल ....प्रत्यन्तनृपतिभि........ सर्वकरदानाज्ञाकरणप्रणामागमनपरितोषितप्रचण्डशासनस्य।

Corpus Inscriptionum Indicarum vol. III.

J. F. Fleet, pp. 1 ff.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

साम्राज्यमा केही शैथिल्य आउनु र त्यही वेलामा मानदेवको उन्नति हुनु आज हाम्रो इतिहासको अध्ययनमा महत्वपूर्ण समस्या हुन्। यस्तै प्रसंगमा श्री ज्ञानमणि नेपालज्यूले "धर्मदेवलाई" चाँगु अभिलेखमा नृप भनिएकोले उनी स्वतन्त्र राजा थिए गुप्त राजाहरूका सामन्त थिएनन् भन्ने कुरा प्रमाणित गर्नुभएको छ (नेपालको प्राचीन इतिहासमा नयाँ प्रकाश पृ० ८)। नृप शब्द हुँदैमा धर्मदेवका गुप्तराजाका सामन्त भनी असिद्ध गर्न सकिँदैन किनभने यसै सङ्कलनमा राखिएको कुमार-गुप्तको पालामा उत्कीर्ण गरिएको अभिलेखमा गोप्ता विश्ववर्मालाई "नृप" भनिएको छ (बभूव गोप्ता नृप विश्ववर्म्मा)। यस प्रमाणबाट त झन् धर्मदेवलाई गुप्तराजाको सामन्त मान्नु पर्ने स्थिति आउँछ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

× द्वितीय जयदेवको पशुपति अभिलेख

यो शिलालेख लिच्छविराजा द्वितीय शिवदेवका छोरा द्वितीय जयदेवले लेखाएको हो। यो उत्तर लिच्छवि लिपिमा लेखिएको छ।

यो अभिलेख लिच्छविकालमा लेखाइएका ठूला अभिलेखहरूमा अन्यतम हो। यसको ऐतिहासिक र साहित्यिक महत्व अति छ।

ऐतिहासिक महत्व—यस अभिलेखमा लिच्छवि-वंशावलि लेखिएको छ यसैले यसको ऐतिहासिक महत्व भएको हो। यसमा लिच्छविहरूलाई सूर्यवंशी सिद्ध गरिएको छ र पौराणिक सूर्यवंशी राजाहरूको सूची दिइएको छ। यस अभिलेखमा पनि ठाउँ ठाउँमा बीच बीचका राजाहरूको नाम छोड़िएको छ, यसबाट यसले केही समस्या पनि खड़ा गरेको छ। यसमा उदयदेवलाई 'क्षितीशाज्जात' (राजाबाट जन्मेका) भनिएको छ। त्यस शब्दको अर्थग्रहणमा विद्वानहरूले विभिन्नता प्रकट गरेका छन्। कोहीं 'क्षितीश' भनेको अंशुवर्मा भन्दछन् किनभने अंशुवर्माका केही अभिलेखमा दूतकको रूपमा युवराज उदयदेव राखिएका देखिन्छन्। यसै कुराको आधारमा अंशुवर्मालाई केही विद्वान्हरू लिच्छविवंशी भन्दछन्। अरू इतिहासकार अंशुवर्मालाई ठकुरीवंशी भन्दछन्।

यस अभिलेखमा १५९ संवत् लेखिएको छ। पहिले यस संवत्लाई कसैले १५३ पनि पढ़ेका थिए। यस संवत्को सम्बन्ध अंशुवर्मले थापना अभिलेखहरूमा प्रयुक्त संवत्संग भएको बुझिन्छ, अतः ६३१ वि० सं०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

लाई अंशुवर्मालि सर्वप्रथम प्रयोग गरेको संवत्को प्रारम्भ मान्ने होभने यस अभिलेखको तिथि ७६० वि० सं० हुन आउँछ। यस संवत्बारे पनि विद्वान्हरूमा मतवैभिन्य छ। तर यस संवत्लाई प्राय: अंशुवर्मा संवत्को रूपमा वर्णन गरिन्छ।

नेपालको अन्ताराष्ट्रिय सम्बन्ध—यस अभिलेखमा (श्लोक-१३) मगधका राजा आदित्यसेनकी छोरीपट्टिकी नातिनी (भोगवर्माकी छोरी) वत्सदेवीको विवाह द्वितीय शिवदेव (द्वितीय जयदेवका बाबु) संग भएको वर्णन गरिएको छ। यी भोगवर्म्मालाई विद्वान्हरूले मौखरिवंशी मानेका छन्। एक प्रार्का भोगवर्म्मा अंशुवर्माको पालामा ठूलो पदमा पनि पुगेका थिए। यी भोगवर्म्मा अंशुवर्माका भिनाजु थिए। यिनै वत्सदेवीपट्टिबाट द्वितीय जयदेव जन्मेका थिए। जयदेवले पनि गौड, ओड्र, कलिङ्ग, कोसलका मालिक राजा हर्षदेवकी छोरी राज्यमतीसंग विवाह गरेका थिए (श्लोक १५)।

अभिलेखको साहित्यिक विशेषता—सुललित ३४ श्लोकमा लेखिएको यो अभिलेख नेपालको मात्र हैन भारतको पनि संस्कृत साहित्यको एक रत्न रूपमा प्रकाशित छ। उपमा, अनुप्रास, आदि अलङ्कारहरूले अलंकृत यो लघुकाव्य लिच्छविकालिक साहित्यिक प्रतिभाको प्रदर्शन गर्दछ।

यस अभिलेखका लेखक दुई जना छन्। पाँच श्लोकबाहेक अरु श्लोक बुद्धकीर्ति कविले बनाएका हुन्। पाँच श्लोकचाहिं (२१, २६, २८, २९, र ३० संख्याका) राजा जयदेवले नै रचेका हुन्। जयदेवलाई त्यसै अभिलेखमा 'असल कवि' (सत्कवि) भनिएको छ। यस कुराबाट

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

जयदेव द्वितीय एक कवि थिए भन्ने कुरा ज्ञात हुन्छ। तर उनले बनाएको कुनै काव्यग्रन्थ आजसम्म पाउन सकिएको छैन। यस अभिलेखका आर्का लेखक बुद्धकीर्ति जयदेवकै राजसभाका कवि हुनु सम्भव छ।

धार्मिक महत्व—यो अभिलेख जयदेवले पशुपतिलाई चाँदीको कमल चढ़ाएर त्यस उत्सवमा लेखाउन लगाइएको हो। यसैले यसमा पशुपतिको अति राम्रो स्तुति गरिएको छ। पशुपतिलाई चढ़ाइएको कमलको वर्णनमा उत्प्रेक्षा कसरी परिनिष्ठित भएको छ त्यो आलोचनीय छ। साँच्ची भनूँ भने पशुपतिको यति राम्रो वर्णन अरु कसैले गरेको छैन होला जस्तो लाग्दछ।

चाँदीको कमल चढ़ाउने कुरा पाशुपत सम्प्रदायको क्रियाअन्तर्गत "अष्टपुष्पिकाको पूजा" हो। यस कुराबाट नेपालको पाशुपत सम्प्रदायमा पनि अष्टपुष्पिकाको पूजा लोकप्रिय भएको देखिन्छ। भारतमा अष्टपुष्पिकाको पूजा निकै लोकप्रिय थियो। यसको एक उदाहरण हामी बाणको हर्षचरितमा देख्दछौं जसमा एक ठाउँमा कार्पटिकवृन्दद्वारा अष्टपुष्पिका चढाइएको कुराको उल्लेख गरिएको छ। अष्टपुष्पिका (आठ पात भएको अथवा बनाइएको कमल) का आठ पात महादेवका आठ रूपको प्रतिनिधित्व गर्दछन् भन्ने कुराको वर्णन त्यसै अभिलेखमा वर्णन गरिएको छ। यस कुराबाट अष्टपुष्पिकाको सम्बन्ध महादेवका आठ स्वरूपसंग भएको बुझिन्छ किनकि त्यहीं भनिएको छ "मूर्त्तीरष्टाभिरष्टौ महयितुमतुलैः स्वैर्दलैरष्टमूर्त्तेः"। यस उदाहरणबाट द्वितीय जयदेव पनि आफ्ना बाबु शिवदेव द्वितीय जस्तै पाशुपत सम्प्रदायका अनुयायी थिए भन्ने कुरा ज्ञात हुन्छ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पुण्यमल्लको अभिलेख

शक संवत् १२५९ मा लेखिएको यो अभिलेख पश्चिमी नेपाल दुल्लुतिरबाट प्राप्त गरिएको हो। यस अभिलेखमा पश्चिमी नेपालका गौरवशाली मल्लवंशमा उत्पन्न भएका पुण्यमल्लको विजय र तत्कालीन इतिहास झल्किन्छ।

ऐतिहासिक महत्व—यस अभिलेखमा पुण्यमल्ललाई कोंकण, कर्णाट, लाट, मुरल, केरल, डहाल, अंग, बंग, कलिंग, मिथिला, मालवा, नेपाल, गुर्जर, जालंधर, आन्ध्र देशको विजय गर्ने भनी वर्णन गरिएको छ। यो कुरो केवल प्रशंसाको लागि लेखिएको हो कि वास्तविक घटना पनि हो बुझ्न गाहारो छ। यस विषयमा विशेष अध्ययन गर्नु बाँकी छ। यस वंशका अरू राजा क्राचल्लले कुमाउँ देशसम्म विजय गरेको कुरा त्यहींको (कुमाउँ) बालेश्वर मन्दिरबाट प्राप्त ११४५ शक संवत्को अभिलेखबाट ज्ञात हुन्छ। यसै वंशका अरू राजा जितारिमल्ल र रिपुमल्ल पनि उत्तिकै विजेता थिए। लुम्बिनीमा रहेको अशोकको स्तम्भमै रिपुमल्लको नाम उत्कीर्ण भएकोले यिनोले लुम्बिनीसम्म राज्य गरेको कुराको प्रमाण त पाइन्छ। पुण्यमल्लले काठमाण्डू उपत्यकातिर आक्रमण गरेका थिए भन्ने कुरा इतिहासकारहरूले मानेका छन्। यो कुरा त यस अभिलेखमा पनि उल्लिखित छ। यिनका छोरा

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पृथ्वी मल्ल पनि निकै वीर थिए।[१] यस अभिलेखको ऐतिहासिकताको अध्ययन सम्यग् रूपले गर्नु पर्दछ।

साहित्यिक महत्व—यो अभिलेख द्विभाषात्मक (Bi-lingual) छ। अर्धभागमा प्रौढ संस्कृत गद्य र आधामा नेपाली भाषा छ। यो अभिलेख नेपाली भाषाको प्राचीनतम स्वरूप देखाउँछ।

यस अभिलेखको संस्कृत गद्य परिनिष्ठित भाषामा लेखिएको छ। यसका लेखकलाई नेपाली बाण भने अत्युक्ति नहोला। कादम्बरीको उच्च शैली यसमा देखिन्छ। यस पुण्यमल्लको शासनकालमा संस्कृत-भाषाको विशेष उन्नति भएको कुरा यस अभिलेखले बताएको छ।

यस अभिलेखका लेखक अज्ञात भएकोले लेखकबारे हामीलाई ज्ञान हुँदैन।

———

१ पशुपतिमन्दिरको दक्षिणपट्टि स्थित जिष्णुगुप्तकालिक छत्रचण्डेश्वरको पादपीठ (पश्चिमाभिमुख) मा एक मध्यकालिक अभिलेख रहेको छ। त्यो अभिलेख निकै भग्न छ र त्यसको केही भागमा सिमेन्ट लगाइएको पनि छ, यसकारण त्यो अभिलेख पूरा पढ्न सकिदैन—तर त्यसमा बीचमा "पृथ्वीमल्ल" लेखिएको देखिन्छ। अभिलेख पृथ्वी मल्लको उपत्यकामा आक्रमण गरेको संकेत गर्दछ ? यो अभिलेख अप्रकाशित छ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रताप मल्लको कृष्णमन्दिर अभिलेख

नेपाल संवत् ७६९ (वि. सं. १७०५) मा लेखिएको यस अभिलेखमा मध्य मल्लकालका कान्तिपुरका एक राजा प्रताप मल्लको र उनको पुर्खाको वर्णन गरिएको छ। यसबाट मल्ल राजाहरूको इतिहास जान्नमा केही सहायता प्राप्त हुन्छ।

ऐतिहासिक महत्व—यो अभिलेख मल्ल राजाहरूको आंशिक इतिहास-निर्माणमा निकै सहयोग गर्दछ। विशेषतः यस अभिलेखबाट प्रताप मल्लको विजय र उनका समकालिक भादगाउँका राजा र पाटनका राजाहरुसँग उनको सम्बन्धबारे धेरै कुरा ज्ञात हुन्छ। यस अभिलेखद्वारा नै गोर्खाका राजा डम्बर शाहले कान्तिपुरमा आक्रमण गरेको कुरा ज्ञात हुन्छ (श्लोक—५)

यस अभिलेखमा प्रतापमल्लले भोट देशसँग युद्ध गरी कुती र खासा जितेर कान्तिपुर राज्यमा गाभेको कुराको वर्णन गरिएकोले सम्बद्ध इतिहासमा पनि यसले केही कुरा बताएको छ।

प्रताप मल्लले आफनो एक विवाह भारतको (कूच ?) बिहारका राजाकी छोरीसँग गरेको कुराको वर्णन यस अभिलेखले गरेको छ। यस वर्णनबाट मध्यमल्लकालमा पनि नेपालले भारतसँग सांस्कृतिक सम्बन्ध कायमै राखेको कुरा बुझिन्छ। यस अभिलेखमा प्रताप मल्लका ससुराको वंशको पनि वर्णन गरिएको छ। यो बाहेक बिहारका ती राजाहरुको नाम जान्ने साधन अरु भएजस्तो लाग्दैन।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

साहित्यिक विशेषता—यो अभिलेख पूर्वार्धसम्म श्लोकबद्ध संस्कृतमा छ र बाँकी आधाचाहिं नेवारी भाषामा। संस्कृत भागमा ललित श्लोक निबन्धित गरिएका छन्। अज्ञात लेखकको भाषामा पूर्ण अधिकार भएको कुरा अभिलेख स्पष्टतः बताउँछ। प्रताप मल्लकी रानी रूपमतीको वर्णनमा कविले जति राम्रो शब्द चित्र प्रस्तुत गरेका छन् त्यो आलोचनीय छ।

प्रताप मल्ल "कवीन्द्र" को रूपमा प्रख्यात भएका थिए। उनले आफ्ना टकमा र अभिलेखहरूमा त्यही उपाधि राखेका छन्। यस कुराको पुष्टिमा उनैले बनाएका कतिपय अभिलेख छन् जसमा उनैले रचेका ललित संस्कृत श्लोकहरू उत्कीर्ण गरिएका छन्।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

गीर्वाणयुद्ध शाहको वाग्मती अभिलेख

यो अभिलेख साहित्य र इतिहासको दृष्टिले निकै महत्वपूर्ण छ। यस अभिलेखलाई हामी शाहकालको सबैभन्दा श्रेष्ठ अभिलेख मान्न सक्दछौं।

ऐतिहासिक महत्व—यो अभिलेख गीर्वाणयुद्ध शाह, महारानी ललितत्रिपुरसुन्दरी (गीर्वाणको जेठी आमा) र रणबहादुर शाहको त्रिशक्ति शासनको पालाको हो, यसैले यसमा उक्त तीनै व्यक्तिको उल्लेख गरिएको छ। यसबाहेक वाग्मतीको स्तुतिपछि शाहवंशावली पनि यसमा लेखिएको छ। पृथ्वीनारायण शाहको विजयवर्णन पनि यसमा प्रासङ्गिक रूपमा वर्णन गरिएको छ। रणबहादुर शाहको कान्तिमतीसंगको प्रेमप्रसंगको पनि यसमा वर्णन गरिएको छ। यस अभिलेखमा तत्कालीन प्रधानमन्त्री भीमसेन थापाको पनि राम्रो वर्णन गरिएको छ। प्रासंगिक रूपमा भीमसेन थापाका कृतिहरु र चरित्रको पनि उज्ज्वल वर्णन गरिएको छ। यस अभिलेखमा तत्कालीन युद्ध र त्यसमा खटिएका प्रमुख वीर सैनिक नयनसिंह थापाको पनि वर्णन गरिएको छ। भीमसेन थापा-जसको उदात्त वर्णन पण्डित वाणीविलास पाण्डेले जसरी गरेका छन् त्यो हेर्दा उनको (भीमसेन थापाको) पतनबारे पनि हामीलाई केही शङ्का लाग्दछ। यस्तो उदात्त वर्णन गरिने व्यक्तिको त्यति चाँडै त्यति रहस्यपूर्ण ढंगबाट पतन हुनु एक आश्चर्यपूर्ण घटना लाग्दछ। तथाकथित सानो कुलमा जन्मेका भीमसेनले चाँडै नै प्रधानमन्त्री पद पाएर देशभक्ति प्रदर्शित गरी राष्ट्रियता देखाउन

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

खोज्नु नै उनको पतनको कारण हुन आएको कुरा इतिहासकारहरूले जतिसुकै कराए पनि बिर्सिन सकिंदैन। यस्तो उदात्त वर्णन गरिएको २६ वर्षपछि स्वयं भीमसेन थापाले दाउपेचमा परेर आत्मघात गरी मर्नुपऱ्यो। यही अभिलेखले भीमसेनको लाशलाई श्याल कुकुरले खाएको देख्यो—यस कुराको औचित्यको समर्थन ठूला इतिहासकारले स्वीकार गरेका छन्। उनका अरु कृतिहरूलाई खोपामा राखेर कुरा गर्दा एउटा कुरा त राम्रो देखिन्छ—त्यो हो गीर्वाणयुद्धको जीवनरक्षा। वि० सं० १९१२ मा लेखिएको वाक्यप्रबन्ध नाम भएको हस्तलिखित ग्रन्थमा लेखिएको छ :—

> "एहि सम्वतमा (१८६२ वि० सं०) दर्वारमा कल्हुदा आफना विमातृ भाई शेरबहादुर शाहीले दगा गऱ्यो ताहापछि दर्वारमा हंगामा भयो भंवँ महाराजाका सन्तान नष्ट पऱ्या थ्या उस्मा १ बालक गीर्वाणजुद्धविक्रम शाह थीया। बडा मुस्किल्ले जनाना महलमा लुकाई मार्नदेषि बचायाको भीमसेन थापाले हो।"

उक्त कुरा मान्ने होभने (मान्नुपर्दैन र ?) गीर्वाणयुद्धविक्रम शाहलाई बचाई राजवंशप्रति भक्ति देखाउनु भीमसेन थापाको भूल रहेछ ? नत्र उनलाई आज जुन-जुन लाञ्छन लगाइँदैछ त्यो के सत्य हो ?

साहित्यिक विशेषता—सुललित संस्कृतमा निबन्धित ५४ श्लोकको यस अभिलेखलाई लघुकाव्य भने अत्युक्ति नहोला। यस अभिलेखका रचयिता पण्डित वाणीविलास पाण्डे हुन्। यी संस्कृत भाषाका एक

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

उच्चकोटिका कवि थिए भन्ने कुरा यस अभिलेखबाट स्पष्टत: ज्ञात हुन्छ। यो अभिलेखबाहेक यिनका अरू रचना निम्न छन् :—

१—धोकलसिंहको १८५० वि० सं० को नारायण स्थान अभिलेख।

२—महारानी सुवर्णप्रभाको वि० सं० १८६५को नक्साल अभिलेख।

३—रानी लक्ष्मीदेवीको वि० सं० १८६९ को पचली अभिलेख।

४—दुर्गाकृत्यकौमुदी।

५—वाणीविलाससिद्धान्त।

६—पुरश्चरणप्रयोगरत्नदीपिका।

७—वेदान्तसारसंग्रह।

८—गङ्गास्तोत्र।

९—नवरत्नयुगलस्तोत्र।

१०—प्रशस्तिरत्नावली[1]।

वाणीविलासले बनाएका ग्रन्थ र अभिलेखसूची देख्दा उनलाई एक ठूला लेखक मान्न गाह्रारो पर्दैन। यिनको साहित्यिक प्रभाव त्यस कालका साहित्यिकहरूमा परेको पनि देखिन्छ। प्रस्तुत अभिलेखको प्रारम्भमा गरिएको वाग्मतीस्तुतिको छन्द र लयको प्रभाव तत्कालीन नेपाली कवि इन्दिरसमा पनि परेको बुझिन्छ। इन्दिरसले लेखेथे :—

व्रज त वेस् बन्यो तिम्रि जन्मले।
लक्ष्मी छन् जहाँ तिम्रि प्रीतिले॥

---

[1]पूर्णिमा १–१, पृ० ४१–४२

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रिय ! निहार हे प्राण धर्दछन् ।
तिमरि हुन् सबै खोजि गर्दछन् ॥
(गोपिकास्तुति)

यस रूपमा वाणीविलासको साहित्यिक महत्व अझ बढ्दछ ।

संस्कृतका धुरन्धर पण्डित वाणीविलासले आधा भाग अभिलेख संस्कृतमा लेखी आधा भाग नेपाली भाषामा लेखेर नेपाली भाषाको सम्मान गरेका छन् । वाणीविलासको संस्कृत भाषामा जत्ति प्रवाह देखिन्छ त्यति नेपालीमा नदेखिए तापनि तत्कालीन परिस्थिति हेर्दा उनको नेपाली भाषा निकै परिष्कृत देखिन्छ । तर नेपाली भाषालाई त्यस अभिलेखमा वाणी-विलास पण्डितजीले "भाषा" लेखिदिएका छन् ।

सामान्यतः हेर्दा यस अभिलेखले नेपालको इतिहास, संस्कृत र नेपाली भाषाको इतिहासको एक क्रममा राम्रो सहयोग गरेको देखिन्छ ।

———

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भारतपट्टिका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

X कुमारगुप्तको मन्दसोर अभिलेख

मालव संवत् ४९३ र ५२९ मा लेखिएको यो भारतको मन्दसोरबाट प्राप्त भएको हो। सुललित ४४ श्लोकमा निबन्धित यस अभिलेखलाई लघुकाव्य भने अत्युक्ति नहोला।

ऐतिहासिक महत्व––छत्तीस वर्षको अवधिमा लेखिएको यस अभिलेखमा तत्कालीन शासकको नाम 'कुमारगुप्त' दिइएको छ। तर ती कुमारगुप्तलाई तन्नामक प्रथम अथवा द्वितीय मान्ने यस कुरामा अनिश्चितता छ।

गुप्तकालमा मालव (विक्रम) संवत्को प्रयोग गर्नु यस अभिलेखको विशेषता हो नत्र गुप्त राजाहरूको पालामा लेखिएका अभिलेखमा गुप्त संवत्कै प्रयोग देखिन्छ। यस अभिलेखमा तत्कालीन सामन्त बन्धुवर्मा, उनका बाबु र उनको चरित्रको पनि वर्णन गरिएको छ।

यस अभिलेखलाई कुंदाउन लगाउने जुलाहाहरूको श्रेणी (संघटन) हो जो लाटदेश (गुजरात) बाट दशपुरमा आएर बस्न थालेको थियो। त्यस श्रेणीले सूर्यको मन्दिर बनाई आफ्नो धार्मिक भावको परिचय देखाएको छ। व्यापारीहरू प्रायः सूर्यका पूजक हुन्थे भन्ने कुरा यस अभिलेखले बताएको छ।[1]

---

१. मानदेव प्रथम (३८६–४२७ शक संवत्) को पालामा पनि गुहमित्र नाम गरेका व्यापारीका वेताले सूर्यको मूर्ति स्थापित गरी अभिलेख पनि लेखाउन लगाएका थिए। (नोलो शिलालेख संख्या—७)

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यस अभिलेखले तत्कालीन आर्थिक इतिहास पनि संरक्षित राखेको छ। गुजरात त्यस कालमा वैदेशिक व्यापारको केन्द्र थियो। यहींबाट भारतको यूरोपसंग व्यापार चल्दथ्यो। यस कुराको केही झल्को यस अभिलेखबाट ज्ञात हुन्छ। यस अभिलेखबाट जुलाहाहरूको एउटा श्रेणी (संघटन) थियो भन्ने कुरा पनि थाहा पाइन्छ। यस्तै राम्रो संगठनले गर्दा भारतको वैदेशिक व्यापार त्यस कालमा त्यति विकसित भएको थियो। यस्तै अरू काममा लाग्ने मानिसहरूले पनि यस्तै संगठन खड़ा गरेका थिए होलान् भन्ने अनुमान गर्न सकिन्छ।

साहित्यिक विशेषता—सुललित संस्कृत, अभ्यस्त कवि वत्सभट्टि, छन्दरचना विभिन्न, चित्रण विभिन्न आदि विशेषता यस अभिलेखमा देखिन्छ। प्रारम्भमा भाव, मध्यमा वीररस (बन्धुवर्माको वर्णन), कुमार गुप्तको शासनकालको विचित्र शान्तिको वर्णन (श्लोक—२३), शृंगार रसको वर्णन रहेकोले यस अभिलेखको साहित्यिक विशेषता निकै बढ़ेको छ। गुप्तकालको सुवर्णकालले तत्कालीन साहित्यमा के कति प्रभाव पारेको थियो यो कुरा यस अभिलेखको शैलीले बताएको छ। व्यापारिकहरू पनि साहित्यको कति प्रेम गर्थे भन्ने कुरा यस अभिलेखले स्पष्टतः बताएको छ।

यस अभिलेखको अध्ययन गर्दा कता कता कालिदासको स्वर गुनगुनाए जस्तो सुनिन्छ। कालिदासलाई कुमारगुप्त (प्रथम) को समकालिक माने उनको कवित्वले कति चांड़ै स्वागत पायो यो विचारणीय छ। कालिदासलाई त्यसभन्दा झण्डै पांच शय वर्ष (५७ ई० पू०) पहिले भएका मान्ने भए त उनको कवित्वको प्रचार र प्रसार भएको

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

त धेरै समय बितिसकेकोले वत्सभट्टिमाथि कालिदासको प्रभाव परेकोमा कुनै आश्चर्य प्रकट गर्नुपरोइन। विक्रम संवत्को प्रारम्भमा कालिदास जति लोकप्रिय थिए उत्तिकै वत्सभट्टिको पालामा र आज पनि उत्तिकै छन्। विश्वकवि यःतैलाई भन्छन्।

जे होस्, यस अभिलेखले संस्कृत साहित्यको इतिहासमा एउटा रत्न थपेको छ र यो बाहेक अरु कति नभेटिएका कवि वत्सभट्टि पनि यत्तिबाटै अमर भएर गए।

———

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यशोधर्मदेवको मन्दसोर स्तम्भाभिलेख

मालव संवत् ५८९ मा उत्कीर्ण यस अभिलेखले गुप्त साम्राज्यको पतन र त्यसको परिणामस्वरूप उठेको आन्तरिक अनेकताको इतिहास संरक्षित गरेको छ। यशोधर्मन्को पूर्व इतिहास अज्ञात छ तर सम्भवतः उनी गुप्तसम्राट्का अधीन मालवाका प्रान्तीय शासक थिए। छैठौं शताब्दीतिर गुप्तवंशी राजाहरू निर्बल भएको वेलामा हूण शासकहरूको आक्रमण भएकोले यशोधर्मन्ले स्वतन्त्र भएर आफ्नै अलग्ग साम्राज्य स्थापना गर्ने संकल्प गर्न थालेका थिए। यिनी औलिकर वंशका थिए। यस अभिलेखमा उनका अनेक देशको विजय गरेको वर्णन गरिएको छ। यहाँ यशोधर्माले विन्ध्य, पारियात्र आदि देश जितेको कुराको वर्णन गरिएको छ। मन्दसोरबाटै प्राप्त यिनको अर्को अभिलेखमा यिनको दिग्विजयको वर्णन गरिएको छ। यिनले गुप्त साम्राज्यको पतनको एक कारण हूण जातिका राजा मिहिरकुललाई पराजित गरेका थिए। उनको अभिलेखमा उनलाई उत्तर भारतको एक मात्र सम्राट् सिद्ध गर्ने कोशिश गरिएको कुरा ऐतिहासिक रूपबाट मान्न सकिदैन।

"यशोधर्मन् धूमकेतु (Comet) जस्तो आए अनि यस्तै रूपबाट गए" भन्ने कुरा पूर्णतया सत्य देखिन्छ किनभने उनी ५८७ वि० सं० देखि ५९७ वि० सं० सम्म मात्र रहे त्यसपछि उनको अन्तिम जीवन के

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भयो थाहा पाउन सकिएको छैन। यिनको पतनको परिणामस्वरूप उत्तर भारतमा मौखरि र उत्तर गुप्तवंश (Later Guptas) हरूले आ-आफ्नो साम्राज्य खड़ा गर्न थाले।

साहित्यिक महत्व—यशोधर्मन् पुच्छ्रेतारा जस्तै आए गए तर तिनले केही धूवाँ छोड़ेर गए। आज उनको सम्झना गराउने दुई अभिलेख मन्दसोरमा विद्यमान छन्। यो अभिलेखको ऐतिहासिक महत्व त छँदै छ साहित्यिक महत्व पनि यसको कम छैन। यस अभिलेखले कालिदास र गुप्तोत्तर भारतमा संस्कृत साहित्यको इतिहासमा एक शृंखला थपिदिएको छ।

कुवा बनाएको उत्सवमा उत्कीर्ण गराइएको यस साहित्यिक अभिलेखले यशोधर्माको साहित्यप्रेम प्रकट गरेको छ। यसमा अज्ञात कविले आफ्नो कवित्व सकेसम्म देखाउन खोजेका छन्। यस अभिलेखले पनि कालिदासको शैलीमा गीत गाएको बुझिन्छ किनभने यस अभि-लेखमा :—

स्वसुखमनभिवाञ्छन्दुर्गमेद्ध्वन्यसङ्गाम्
घुरमतिगुरुभारां यो दधद्भर्तु रर्थे।
वहति नृपतिवेषं केवलं लक्ष्यमात्त्रम्
वलिनमिवविलम्बं कम्बलं बाहुलेयः।

भनिएको कुरा महाकवि कालिदासले धेरै पहिले अभिज्ञानशाकुन्तलमा भनिसकेका थिए :—

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वसुखनिरभिलाषः खिद्यसे लोकहेतोः
प्रतिदिनमथवा ते सृष्टिरेवं विधैव ।
अनुभवति हि मूर्ध्ना पादपस्तीव्रमुष्णम्
शमयति परितापं छायया संश्रितानाम् ॥[१]

शब्दचयन भिन्न भए पनि दुबै कविको मनोटमा भिन्नता देखिंदैन। यस रूपमा यस अभिलेखले कालिदासको महत्व अभ्र बढाएको छ ।

---

१. अभिज्ञान शाकुन्तल अंक ५, श्लोक ६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मानदेवस्य

चाँगुनारायण अभिलेख:

लिपि—पूर्वलिच्छवि (तथाकथित गुप्त लिपि)

स्थान—चाँगुनारायण

संवत् ३८६ ज्यैष्ठमासे शुक्लपक्षे प्रतिपदि १ रोहिणीनक्षत्रयुक्तेचन्द्रमसि

मुहूर्त्ते प्रशस्तेभिजिति

श्रीवत्साङ्कितदीप्तचारुविपुलप्रोद्वृत्तवक्षस्थल:
श्रीवक्षस्तनपद्मबाहुरुचिर: सम्यक्प्रवृद्धोत्सव:
त्रैलोक्यभ्रमयन्त्रवर्त्तिविविधव्यासङ्गनित्योव्यय:
दोलाद्रौ निवसञ्जयत्यनिमिषैरभ्यर्च्यमानो हरि: ।।१।।

श्रीमच्चारुनयप्रतापविभवैर्व्यायामसंक्षेपकृत्
राजाभूद्वृषदेव इत्यनुपम: सत्यप्रतिज्ञोदय:
उपमा यो रेजे सवितेव दीप्तकिरणै: सम्यग्धृतै: स्वै: सुतै:
विद्वद्भिर्व्वहुगर्व्वितैरचपलै: शूरैर्व्विनीतात्मभि: ।।२।।

तस्याभूत्तनय: समृद्धविषय: सङ्ख्येष्वजेयोरिभि:
राजा शङ्करदेव इत्यनुपमो दीप्तिप्रद: सत्यधी:
सोयं विक्रमदानमानविभवैर्ल्लब्ध्वा यश: पुष्कलम्
उपमा स्वं संयम्य ररक्ष गामभिमतैर्भृत्यैर्मृगेन्द्रोपम: ।।३।। अति शयोक्ति

तस्याप्युत्तमधर्म्मकर्म्मयशस:पुत्रोर्थविद्धार्मिक:
धर्म्मज्ञो विनयेप्सुरुत्तमगुण: श्रीधर्म्मदेवो नृप:
धर्म्मेणैव कुलक्रमागतमपान्नेपालराज्यं महत्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्फीतीकृत्य नवैर्न्नृपर्षिचरितैः सम्भाव्य चेतो नृणाम् ॥४॥
ईजे सत्पशुभिः सुराननुगुणैः सम्पन्नमन्त्रर्द्धिभिः
यज्ञैः कर्म-विशुद्धदेहहृदयश्चन्द्रद्युतिः पार्थिवः कुन्तोपमा
पत्नी तस्य विशुद्धवंशविभवा श्रीराज्यवत्युत्तमा
प्राणानामभवत् प्रिया कुलगुणैर्ल्लक्ष्मीरिवाग्र्याहरेः ॥५॥ उपमा
सत्कर्म्माभिरतेर्य्यशोंशुभिरिदंव्याभास्य कृत्स्नञ्जगत् ॥५॥
याति स्म त्रिदिवालयं नरपतावुद्यानयात्रामिव
प्रम्लाना ज्वरविह्वलाकुलजना घ्यातैकमन्दा तदा
देवाहारविधिक्रियास्वभिरता तद्विप्रयोगात्पुरा ॥६॥
देवी राज्यवती तु तस्य नृपतेर्भार्य्याभिधाना सती
श्रीरेवानुगता भविष्यति तदा लोकान्तरासङ्गिनी
यस्याञ्जात इहानवद्यचरितः श्रीमानदेवो नृपः
कान्त्या शारदचन्द्रमा इव जगत्प्रह्लादयन्सर्व्वदा ॥७॥
प्रत्यागत्य सगद्गदाक्षरमिदन्दीर्घं विनिश्वस्य च
प्रेम्णा पुत्रमुवाच साश्रुवदना "यातः पिता ते दिवम्
हा पुत्रास्तमिते तवाद्य पितरि प्राणैर्वृथा किम्मम
राज्यम्पुत्रक कारयाहमनुयाम्यद्यैव भर्त्तुर्गतिम् ॥८॥
किम्मे भोगविधानविस्तरकृतैराशामयैर्ब्बन्धनैः
मायास्वप्ननिभे समागमविधौ भर्त्रा विना जीवितुम्
यामी"त्येवमवस्थिता खलु तदा दीनात्मना सूनुना
पादौ भक्तिवशान्निपीड्य शिरसा विज्ञापिता यत्नतः ॥९॥
"किम्भोगैर्म्मम किं हि जीवितसुखैस्त्वद्विप्रयोगे सति

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्राणान्पूर्व्वं महञ्जहामि परतस्त्वं यास्यसीतो दिवम् ''

इत्येवम्मुखपङ्कजान्तरगतैर्न्नेत्राम्बुमिश्रैर्दृढम्

वाक्पाशैर्विहगीव पाशवशगा बद्धा ततस्तस्थुषी ॥१०॥

सत्पुत्रेण सहौर्द्ध्वदेहिकविधिं भर्त्तुः प्रकृत्यात्मना

शीलत्यागदमोपवासनियमैरेकान्तशुद्धाशया

विप्रेभ्योपि च सर्व्वदा प्रददती तत्पुण्यवृद्ध्यै धनम्

तस्थौ तद्धृतया सतीव्रतविधौ साक्षादिवारुन्धती (११)

पुत्रोप्यूर्ज्जितसत्त्वविक्रमधृतिः क्षान्तः प्रजावत्सलः

कर्त्ता नैव विकत्थनः स्मितकथः पूर्वाभिभाषी सदा

तेजस्वी न च गर्व्वितो न च परां लोकज्ञतान्नाश्रितः

दीनानाथसुहृत्प्रियातिथिजनः प्रत्यर्थिनाम्मानहृत् (१२)

अस्त्रापास्त्रविधानकौशलगुणैः प्रज्ञातसत्पौरुषः

श्रीमच्चारुभुजः प्रमृष्टकनकश्लक्ष्णावदातच्छविः

पीनांसो विकचासितोत्पल-दलप्रस्पर्द्धमानेक्षणः

साक्षात्काम इवाङ्गवान्नरपतिः कान्ताविलासोत्सवः ॥१३॥

यूपैश्चारुभिरुच्छ्रितैर्व्वसुमती पित्रा ममालङ्कृता

क्षात्रेणाजिमखाश्रयेण विधिना दीक्षाश्रितोहं स्थितः

यात्राम्प्रत्यरिसङ्क्षयाय तरसा गच्छामि पूर्व्वान्दिशम्

ये चाज्ञावशवर्त्तिनो मम नृपाः संस्थापयिष्यामि तान् ॥१४॥

इत्येवञ्जननीमपेतकलुषां राजा प्रणम्योचिवान्

" नाम्बानृण्यमहन्तपोभिरमलैः शक्नोमि यातुम्पितुः

किन्त्वाप्तेन यथावदस्त्रविधिना तत्पादसंसेवया

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यास्यामीति ततोम्बयातिमुदया दत्ताभ्यनुज्ञोनृपः ॥१५॥
प्रायात्पूर्व्वपथेन तत्र च शठा ये पूर्व्वदेशाश्रयाः
सामन्ताः प्रणिपातबन्धुरशिरः प्रभ्रष्टमौलिस्रजः
तानाज्ञावशवर्त्तिनो नरपतिः संस्थाप्य तस्मात्पुनः
निर्भीः सिंह इवाकुलोत्कटसटः पश्चाद् भुवं जग्मिवान् ॥१६॥
सामन्तस्य च तत्र दुष्टचरितं श्रुत्वा शिरः कम्पयन्
बाहुं हस्तिकरोपमं स शनकैः स्पृष्ट्वाब्रवीद्गर्ज्जितम्
“आहूतो यदि नैति विक्रमवशाद्देष्यत्यसौ मे वशम्
किं वाक्यैर्ब्बहुभिर्वृथात्र गदितैः संक्षेपतः कथ्यते ॥१६॥
अद्यैव प्रियमातुलोरुविषमक्षोभार्णवस्पर्द्धिनीम्
भीमावर्त्ततरङ्गचञ्चलजलान्तगण्डकीमुत्तर-
सन्नद्धैर्व्वरवाजिकुञ्जरशतैरन्वेमि तीर्त्वा नदीम्
रघत्सेनामिति निश्चयान्नरपतिस्तीर्णप्रतिज्ञस्तदा ॥१७॥
जित्वा मल्लपुरीन्ततस्तु शनकैरभ्याजगाम स्वकम्
देशम्प्रीतमनास्तदा खलु धनम्प्रादाद्द्विजेभ्यो्क्षयम्
राज्ञो राज्यवती च साधुमतिना प्रोक्ता दृढंसूनुना
“भक्त्याम्ब त्वमपि प्रसन्नहृदया दानम्प्रयच्छ स्वतः” ॥१८॥

———

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२२ मासाराशी
द्वितीय जयदेवस्य पशुपति शिलालेख, अथवा कुमार गुप्तस्य मन्दसौर शिलालेख। निर्विबन्ध

द्वितीय जयदेवको पशुपति अभिलेख

ॐ त्र्यव्यस्त्र्यव्ययात्मा त्रिसमयसदृशस्त्रिप्रतीतस्त्रिलोकी-
त्राता त्रेतादिहेतुस्त्रिगुणमयतया ऽत्र्यादिभिर्न्निर्व्वाणतोलम् ।
त्रिस्रोतोधौतमूर्द्धा त्रिपुरजिदजितस्त्रिन्निबन्धस्त्रिवर्गो धर्म, अर्थ, काम,
यस्योत्तुङ्गस्त्रिशूलस्त्रिदशपतिनुत (स्त्र्यम्बकस्त्रायतां वः) ॥ (१)

राजद्राव्रणमूर्द्धपङ्क्तिशिखरन्यासक्तचूडामणि–
श्रेणीसङ्गतिनिश्चलात्मकतया लङ्कामुनानाः पुरीम् ।
(यस्मा) द्बन्धपराक्रमा.................................सङ्गताः
श्रीबाणासुरशेखराः पशुपतेः पादार्णवः पान्तुवः ॥ (२)

सूर्य्याद् व्रह्मप्रपौत्रान्मनुरथ भगवान्जन्म लेभे ततो भू–
दिक्ष्वाकुश्चक्रवर्त्ती नृपतिरपि ततः श्रीविकुक्षिर्व्वभूव ।
जात (स्तस्मात् ककुत्स्थस्त्रिभुवन) विदितो भूमिपः सार्व्वभौमो
भूतोस्माद्विश्वगश्वः प्रबलनिजवलव्याप्तविश्वान्तरालः ॥ (३)

राजाष्टोत्तरविंशतिङ्क्षितिभुजस्तस्माद् व्यतीत्य क्रमात्
सम्भूतस्सगरः पतिः.........(साग) रायाः क्षितेः ।
जातोस्मादसमञ्जसो नरपतिस्तस्मादभूदंशुमान्
स श्रीमन्तमजीजनन्नरवरो भूपन्दिलीपाह्वयम् ॥ (४)

भेजे जन्म ततो भगीरथ इति ख्यातो नृपोऽत्रान्तरे
भूपाला (श्च) दिलीपतो रघुरभूज्जातो रघोरप्यजः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

श्रीमत्तुङ्गस्यस्ततो दशरथः पुत्रैश्च पौत्रैः समम्
राज्ञोष्टावपरान् विहाय परतः श्रीमानभूल्लिच्छविः ॥ (५)
अस्त्येकक्षितिमण्डलैकतिलको लोकप्रतीतो महा-
ना..............प्रभावमहतां मान्यः सुराणामपि ।
स्वच्छं लिच्छविनाम बिभ्रदपरो वंशः प्रवृत्तोदयः
श्रीमच्चन्द्रकलाकलापधवलो गङ्गाप्रवाहोपमः ॥ (६)
तस्माल्लिच्छवितः परेण नृपतीन् हित्वा प.......रम्
श्रीमान् पुष्पपुरे कृतिः क्षितिपतिर्ज्जातः सुपुष्पस्ततः ।
साकं भूपतिभिस्त्रिभिः क्षितिभृतां त्यक्त्वान्तरे विंशतिम्
ख्यातः श्रीजयदेवनामनृपतिः[१] प्रादुर्ब्बभूवापरः ॥ (७)
एकादशक्षितिपतीन् महनीयकीर्त्ती-
न्त्यक्त्वान्तरे विजयिनो जयदेवनाम्नः ।
श्रीमान् बभूव वृषदेव इति प्रतीतो
राजोत्तमः सुगतशासनपक्षपाती[२] ॥ (८)
अभूत्ततः शङ्करदेवनामा[३] श्रीधर्म्मदेवो[४]ऽप्युदपादि तस्मात् ।
श्रीमानदेवो नृपतिस्ततोऽभूत्ततो महीदेव इति प्रसिद्धः ॥ (९)

---

१. यी प्रथम जयदेव हुन् ।

२. मानदेवको चांगुनारायण अभिलेखमा वृषदेवलाई बौद्ध भनिएको छैन अतः यस अभिलेखले भने अनुसार वृषदेवलाई त्यसै बौद्ध मान्न सकिँदैन ।

३. तुलनीय–मानदेवको चांगुनारायण अभिलेखमा शङ्करदेवको वर्णन

४. तुलनीय–मानदेवको चांगुनारायण अभिलेखमा धर्म्मदेवको वर्णन ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वसन्त इव लोकस्य कान्तः शान्तारिविग्रहः । ०२३५ः
आसीद्वसन्तदेवोऽस्माद्दान्तसामन्तवन्दितः ॥ (१०)

अस्यान्तरेप्युदयदेव इति क्षितीशा-
ज्जातस्त्रयोदश इतश्च नरेन्द्रदेवः ।
मानोन्नतो नतसमस्तनरेन्द्रमौलि-
मालारजोनिकरपांशुलपादपीठः ॥ (११)

दाता सद्द्रविणस्य भूरिविभवो जेता द्विषत्संहतेः
कर्त्ता बान्धवतोषणस्य यमवत्पाता प्रजानामलम् ।
हर्त्ता संश्रितसाधुवर्ग्गविपदां सत्यस्य वक्ता ततो
जातः श्रीशिवदेव इत्यभिमतो लोकस्य भर्त्ता भुवः ॥ (१२)

देवी बाहुबलाढ्यमौखरिकुलश्रीवर्म्मचूडामणि-
ख्यातिह्लेपितवैरिभूपतिगणश्रीभोगवर्म्मोद्भवा ।
दौहित्री मगधाधिपस्य महतः श्र्यादित्यसेनस्य या
व्यूढा श्रीरिव तेन सा क्षितिभुजा श्रीवत्सदेव्यादरात् ॥ (१३)

तस्मात् भूमिभुजोऽप्यजायत जितारातेरजय्यः परै
राजा श्रीजयदेव इत्यवगतः श्रीवत्सदेव्यात्मजः ।
त्यागी मानधनो विशालनयनः सौजन्यरत्नाकरो
विद्वान् र (श ?) क्तचिराश्रयो गुणवतां पीनोरुवक्षस्थलः ॥ (१४)

माद्यद्दन्तिसमूहदन्तमुसलक्षुण्णारिभूभृच्छिरो
गौडोड्रादिकलिङ्गकोसलपतिश्रीहर्षदेवात्मजा ।
देवी राज्यमती कुलोचितगुणैर्य्युक्ता प्रभूता कुलै-
र्य्येनोढा भगदत्तराजकुलजा लक्ष्मीरिव क्ष्माभुजा ॥ (१५)

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

2025 ↗ सङ्गश्रिया परिगतो जितकामरूपः
काञ्चीगुणाढ्यवनिताभिरुपास्यमानः ।
कुर्व्वन् सुराष्ट्रपरिपालनकार्य्यचिन्ताम्
अ यः सार्व्वभौमचरितं प्रकटीकरोति ॥ (१६)

राज्यं प्राप्य सुखोज्जितद्विजजनप्रत्यर्पिताज्याहुति-
ज्योतिर्ज्जातशिखाविजृम्भणजिताशेषप्रजापद्द्रुजम् ।
बिभ्रत्कण्टकवर्ज्जितन्निजभुजावष्टम्भविस्फूर्ज्जितम्
शूरत्वात् परचक्रकाम इति यो नाम्ना परेणान्वितः ॥ (१७)

स श्रीमान् जयदेवाख्यो विशुद्धवृहदन्वयः ।
लब्धप्रतापः सम्प्राप्त बहुपुण्यसमुच्चयः ॥ (१८)

सन्देह: मूर्त्तीरष्टाभिरष्टौ महयितुमतुलैः स्वैर्द्दलैरष्टमूर्त्तेः
पातालादुत्थितं किं कमलमभिनवं पद्मनाभस्य नाभेः ।
देवस्यास्यासनायोपगतमिह चतुर्व्वक्त्रसादृश्यमोहा-
द्विस्तीर्णं विष्टरं किं प्रविकसितसिताम्भोजमम्भोजयोनेः ॥ (१९)

सन्देह: कीर्णा किं भूतिरेषा सपदि पशुपतेर्न्नृत्यतोत्र प्रकामम्
मौलीन्दोः किं मयूखाः शरदमभिनवां प्राप्य सेवामुपेताः ।
भक्त्या कैलासशैलाद्धिमनिचयरुचः सानवः किं समेता
दुग्धाब्धेरागतः किं गलगरसहजप्रीतिपीयूषराशिः ॥ (२०)

राज्ञः ॥ देवं वन्दितुमुद्यतो द्युतिमतो विद्योतमानद्युतिः
किं ज्योत्स्ना धवला फणावलिरियं शेषस्य सन्दृश्यते ।
अन्तर्द्दूररसातलाश्रितगतेर्द्देवप्रभावश्रिया
किं क्षीरस्नपनं विधातुमुदिताः क्षीरार्णवस्योर्म्मयः ॥ (२१)

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विष्णोः पातालमूले फणिपतिशयनाक्रान्तिलीलासुखस्था-
दाज्ञां प्राप्योत्पतन्त्यास्त्रिपुरविजयिनो भक्तितोभ्यर्च्चनाय ।
लक्ष्म्याः संलक्ष्यते प्राक्करतलकलितोत्फुल्ललीलासरोजम्
किं वेतीत्थं वितर्कास्पदमतिरुचिरं मुग्धसिद्धाङ्गनानाम् ॥ (२२)

नालो नालीकमेतन्न खलु समुदितो राजतो राजतोहम्
पद्मापद्मासनाब्जे कथमनुहरतो मानवा मानवाभे ।
पृथ्व्यां पृथ्व्यान्न भादृग्भवति हृतजगन्मानसे मानसे वा
भास्वान् भास्वान् विशेषं जनयति न हि मे वासरो वा सरोवा ॥(२३)

इतीव चामीकरकेशरालीसिन्दूरक्तद्युतिदन्तपङ्क्त्या ।
राजीव राजीम्प्रति जीवलोके सौन्दर्य्यदर्प्पादिव सप्रहासम् ॥ (२४)

एषा भाति कुलाचलैः परिवृता प्रालेयसंसर्गिभिः
वेदी मेरुशिलेव काञ्चनमयी देवस्य विश्रामभूः ।
शुभ्रैः प्रान्तविकासिपङ्कजदलैरित्याकलय्य स्वयम्
रौप्यं पद्ममचीकरत्पशुतेः पूजार्थमत्युज्ज्वलम् ॥ (२५)

राज्ञः ॥ यं स्तौति प्रकटप्रभावमहिमा ब्रह्मा चतुर्भिर्मुखैः
यञ्च श्लाघयति प्रणम्य चरणे षड्भिर्मुखैः षण्मुखः ।
यन्तुष्टाव दशाननोऽपि दशभिर्व्वक्त्रैः स्फुरत्कन्धरः
सेवां यस्य करोति वासुकिरलं जिह्वासहस्रैः स्तुवन् ॥ (२६)

ख्यात्या यः परमेश्वरोऽपि वहते नासो दिशाम्मण्डलम्
व्यापी सूक्ष्मतरश्च शङ्करतया ख्यातोपि संहारकः ।
एकोप्यष्टतनुः सुरासुरगुरुर्व्वीतत्रपो नृत्यति
स्थाणुः पूज्यतमो विराजति गुणैरेवं विरुद्धैरपि ॥ (२७)

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

राज्ञः ॥ तस्येदं प्रमथाधिपस्य विपुलं ब्रह्माब्जतुल्यं शुभम्
रौद्राजतपङ्कजं प्रविततप्रान्तप्रकीर्णैर्दलैः ।
पूजार्थम्प्रविधाप्य तत्पशुपतेर्य्यत्प्रापि पुण्यम्मया
भक्त्या तत्प्रतिपाद्य मातरि पुनः सम्प्राप्नुयां निर्वृतिम् ॥ (२८)

राज्ञः ॥ किं शम्भोरुपरिस्थितं ससलिलं मन्दाकिनीपङ्कजम्
स्वर्गोद्भिन्ननवाम्बुजेक्षणधिया सम्प्राप्तमम्भोरुहम् ।
देवानां किमियं शुभा सुकृतिनां रम्या विमानावली
पद्मं किं करुणाकरस्य करतो लोकेश्वरस्यागतम् ॥ (२९)

राज्ञः ॥ स्रोतः स्वर्गापगायाः किमिदमवतरल्लोलकल्लोलरम्यम्
किं ब्रह्मोत्पत्तिपद्मं तलकमलवरप्रेक्षणायोपयातम् ।
सम्प्राप्तञ्चन्द्रमौलेरमलनिजशिरश्चन्द्रबिम्बं किमत्रे-
त्येवं यद्वीक्ष्य शङ्कां वहति भुवि जनो विस्मयोत्फुल्लनेत्रः ॥ (३०)

श्रीवत्सदेव्या नृपतेर्ज्जनन्या समं समन्तात्परिवारपद्मैः
रौप्यं हरस्योपरि पुण्डरीकं तदादरैः कारितमत्युदारम् ॥ (३१)

पुण्यं पुत्रेण दत्तं शशिकरविमलं कारयित्वाब्जमुख्यम्
प्राप्तं शुभ्रं शुभञ्च स्वयमपि रजतैः पद्मपूजां विधाय ।
सर्व्वं श्रीवत्सदेवी निजकुलधवलाञ्चितवृत्ति दधाना
प्रादात्कल्याणहेतोश्चिरमवनिभुजे स्वामिने स्वर्गताय ॥ (३२)

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कः कुर्यात्कुलजः पुमान्निज गुणश्लाघामनिर्ह्रीच्छया
राज्ञा सत्कविनापि नो विरचितं काव्यं स्ववंशाश्रयम् ।
स्नेहाद्भूभुजिबुद्धकीर्त्तिरकरोत्पूर्वामपूर्वामिमाम् ॥ (३३)

योगक्षेमविधानबन्धुरभुजस्संवर्द्धयन् बान्धवान्
स्निह्यत्पुत्रकलत्रभृत्यसहितो लब्धप्रतापो नृपः ।
दीर्घायुर्न्नितरान्निरामयवपुर्न्नित्यप्रमोदान्वितः
पृथ्वीं पालयतु प्रकामविभवस्फीतानुरक्तप्रजाम् ॥ (३४)

संवत् १५९ कार्त्तिकशुक्लनवम्याम्

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पुण्यमल्लको अभिलेख

ॐस्वस्ति ।। समस्तमेदिनीवलयतलमिलदमंदस्फारसंभारसौरम्य सुन्दरसरलसालतालतमालहिन्तालतालीलवलीलवंगपूगपुन्नागचंपकाशोकतिलककुरवकवकुलसंविद्धमुग्धमाकन्दमंजरीरजः पुंजपिंजरितपर्यण्त परिसरे ।

सरससरभससंल्लापलीलाविलोलयौवनोद्दामकामकमनीयकामिनीकेलिचंक्रमणरणरणायितकनकनूपुररवाकर्णनाकंठोत्कंठिताक्रीडसरसीसुकुशेशयोद्दण्डनालकाण्डकण्डूयणकुण्डलितकन्धरालीमरालीमल्लिकाक्षपक्षपालोविक्षोभविक्षिप्त शिशिरशीकरासारवाहिगंधवाहापनीतसुरतभरखिन्नसुप्तसीमन्तिनीनिदाघशीकरकणनिकरे ।

करदीकृतकोंकणकर्णाटलाटमुरलकेरलडहालांगवंगकालिंगमिथिलमालवनेपालगुर्जरजालंधरांध्रप्रमुखमेदिनीनाथसंसेव्यमानास्थानीनिकेतनाजिरे । श्रीमति सेंजापुरे ।

परमभट्टारकमहाराजाधिराजपरमेश्वरपरमसौगतकुलकमलविकाशनैकमार्त्तण्डः प्रचण्डनिजभुजदण्डखण्डमाक्रान्तविराटपीठाधिष्ठितप्रतिष्ठितेष्टदेवतापरिचार्यापरामाणराजचक्रनारायणःगार्ग्यायणगौतमादिप्रणीतनीतिशास्त्रनिपुणप्रष्ठप्रपाडराजजगज्ज्येष्ठप्रदीक्षितराजदीक्षाशिक्षागुरुराजदारातरणिप्रभृतिनिजविमलविरुदावलीविराजमानधर्मपालमहीपालश्री पुण्यमल्लदेवाः सान्तः पुरसुकमाराः सुचिरं विजयिनो भवन्तु ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

श्रीशाके १२५६ वैशाष सुदी १३ रवौ विउथर्पु राजकरि अवन्या भाषापसा भै । राङ्को आदेस् ।

ठिक्याँ उकुँका ॥ आला र साँखा राँछुको आलो १ लुसी विन्याको आलो १ कोट मनदेवको आलो १ सभै एकत्र आला ५ स्वर्भानुना भानुमति समुपरक्ते श्रीमत्पुण्यमल्लदेवेन श्रीविद्याकर विपश्चिद्भ्य: सर्ववाधाविनिर्मुक्तं आलिकापंचकं प्रतिपादितं । सूर्यग्रहण सर्वकर अकर करि आला ५ पसा भया ॥ श्रीपुण्यमल्लकि शाखा (भाखा ?) प्रतिपाल विद्याकर पँडितँकि शाखा भाइ भतिजो चेलिको चेलो आदि भुंच ।

अत्र साक्षिण: सूर्याचन्द्रमसौ बुद्धधर्म संहा: (घा:) चत्वारि लंवपादानां स्थानानि सर्वे हिता: भाँडागारिणश्च । षष्टिर्वर्षसहस्राणि स्वर्गे तिष्ठति भूमिद: । अच्छेत्ता चानुमन्ता च तान्येव नरके वसेत् ॥ यतो धर्मस्ततो जय: । किं वहूक्तेनेति शुभम् ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रतापमल्लको कृष्णमन्दिरको शिलालेख

20281 आसीच्छ्रीसूर्यवंशे रघुनृपकुलजो रामचन्द्रो नृपेश-
स्तद्वंशे नान्यदेवोवनिपतिरभवत्तत्सुतो गांगदेवः।
तत्पुत्रोऽभून्नृसिंहो नरपतिरतुलस्ततसुतो रामसिंहः
तज्जः श्रीशक्तिसिंहो धरणिपतिरतो भूप भूपालसिंहः ।। (१)

तस्मात्कार्णाटचूडामणिरिव हरयुत्सिंहदेवोस्य वंशे
भूपः श्रीयक्षमल्लो नरपतिरतुलो रत्नमल्लोप्यमुष्मात् ।
तस्मात् श्रीसूर्य्यमल्लोऽवनिपतिरभवत्तत्तनूजोमराख्यो
मल्लो भूत्तस्य पुत्रो रिपुगणविजयी श्रीमहेन्द्राख्य मल्लः ।। (२)

तस्मात् श्रीशिवसिंहोभूद्धरिहरसिंहसुतस्तस्मात् ।
तस्माल्लक्ष्मीनृसिंहोपि नरसिंहपराक्रमः ।। (३)

तस्मात् श्रीमत्प्रतापो नरपतिरभवद्भूपमालावलीषु
न्यस्यत्पादारविन्दद्वयरसविलसद्रेणुभिर्भूषणानि ।
योऽकार्षीत्कूतिखाखाकिरमिति सहसा भोटभूपस्य देशा-
ज्जग्राहैवावदोनं प्रतिदिनमपरे यं भजन्ते नरेशाः ।। (४)

भक्तग्रामनरेशमल्लनृपतिर्द्दत्वेभमेनं भिया
भेजेसौ वसुधां जहार सुदृढं संदार्य्य दुर्गं पुनः ।
श्रीमड्डंवरसाहभूपतिवलं विध्वस्य दन्तावलम्
श्रीमत् सिद्धिनृसिंहमल्लनृपतेर्ज्जग्राह दुर्गावली (म्) ।। (५)

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आस्ते काप्यमरावतीव विलसद्दन्तीन्द्रदिव्याङ्गना-
युक्ता स्वर्णमयी विहारनगरी सा राजधानी परा।
श्रीमत् श्रीकमताधिकामरुपतेरिन्द्रेण तुल्यस्य च
प्रत्यर्थिव्रजनिर्ज्जितस्य नरयुन्नारायणस्यापि च ॥ (६)
लक्ष्मीनारायणस्तस्मात् धीरनारायणस्ततः ।
पुत्री रूपमती तस्य प्राणनारायणः सुतः ॥ (७)
सेयं रूपमती सती गुणवती स्वर्णद्युतिः सन्मतिः
मात्तकुंजरगामिनी प्रणयिणी (नी) साक्षात् परा रुक्मिणी ।
आसीत्सर्व्वगुणस्थितेर्न्नरपतेः श्रीमत्प्रतापस्य सा
पत्नी प्राणसमा यथा जलनिधेः पुत्री जगत्पायिनः ॥ (८)
कार्णाटी रंगघाटी कुचकनकघटी कामलीलैकवाटी
स्वर्णालंकारकोटी हरिसदृशकटी चारुदेहानुपाटी ।
नाम्ना राजमती महारसवती भूपप्रतापस्य सा
भूता भोगवधूटिका किल हरेर्भामेव जीवाधिका ॥ (९)
स्वर्गार्थं कृतवान् प्रतापनृपतिः सद्योषितोरेतयो ०२३५०
प्रासादं वसुपत्रपद्मसदृशं श्रृंगाष्टकैः शोभितम् ।
नानाचित्रविराजितं सममयं तद्वैजयन्तेन वै म
होमाद्यैरकरोच्छ्रुतिस्मृतिमतैरस्य प्रतिष्ठाविधि ॥ (१०)
एतयोर्म्मास्तु विश्लेषो रुक्मिणीभामयोरिति ।
जन्मान्तरेप्ययं भूपो हरिर्मूर्तिरिहावसत् ॥ (११)

अतः परं देशभाषा ॥ हव सूर्य्यवंशस श्रीरामचन्द्रअवतार जुर, थ्वया वंशस नान्यदेव, थ्वया काय नरसिंहदेव, थ्वया काय रामसिंह, थ्वया

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

काय नरसिंहदेव, थ्वया काय रामसिंह, थ्वया काय शक्तिसिंह, थ्वया काय भूपालसिंह थ्वनलि हरसिंहदेव नेपाल विज्याकरम: थ्वया वंशस यक्षमल्ल, थ्वया काय रत्नमल्ल, थ्वया काय सूर्य्यमल्ल, थ्वया काय अमरमल्ल, थ्वया काय महेन्द्रमल्ल, थ्वया काय शिवसिंह, थ्वया काय हरिहरसिंह, थ्वया काय लक्ष्मीनरसिंहमल्ल, थ्वनलि श्री श्रीप्रतापमल्लदेव दत्त, विहारदेशया राजा नरनारायण, थ्वनलि लक्ष्मीनारायण, थ्वनलि वीरनारायण, थ्वया काय प्राणनारायण, म्ह्याच श्रीरूपमती देवी दत्त, थ्व रूपमति देवी श्रीश्रीप्रतापमल्लया पत्नि, कर्णाटदेशया श्रीराजमती प्रेयसी थ्वपनि नेम्ह्रसं परलोक जुयाव श्रीश्रीप्रतापमल्लन थ्व देवल दयक विज्याङाव रुक्मिणी सत्यभामाया स्वरूपन नेम्हस सारिक दयकाव जन्मान्तरसं वायमुमालके कामनान थव नामनं वंश गोपालमूर्ति स्थापना याङ विज्याङ जुरो ॥ सम्वत् ७६६ फाल्गुण कृष्णषष्ठ्यान्तिथौ अनूराढ नक्षत्र हर्षन योग बृहस्पतिवासर ॥ अतः परं पून भाषा ॥ तूसाधन गुथि पूतच्छा गुथि घवनच्छा गुथि कृष्णाष्टमी गुथि दोलजात्रा गुथि कार्तिक आदिन पर्व्वकालस चाकलमत नित्यपूजा आदिन मालक्व गुथिया साहासन खिजच्य तिसतया ॥ थ्वसहासन रोहो; ह्लावे चाहिकन पिचिल थिचिल यातसा स्यनकलसा पञ्चमहापातक ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

न-र-र-लैगुरौ :'इन्दिरा' मता

गीर्वाणयुद्ध साहको वाग्वती अभिलेख

श्रीगणेशाय नमः ।। श्रीवाग्वत्यै नमः ।।

जननि वाग्वति त्वत्स्तुतीरवाङ्मनसगोचराः कर्तुमीश्वराः ।।
जगति पामरा मादृशा नराः कथमर्लतरामत्र सह्यताम् ।। १ ।।

जलरुहं जलाज्जायते जलाज्जलरुहान्न हि व्याप्तिमत्र ताम् ।।
इति विधेर्हरस्यम्ब भीतिभिः शिवमुखाब्जजा त्वं सती भुवि ।। २ ।।

पशुपतेः स्फुटां त्वां दधामहं जननि वेद्मि यत्त्वामुपागताः ।।
शिवपुरे जना भस्मधारणाः शशिविभूषणा नन्दिवाहनाः ।। ३ ।।

जलकणैर्युतो मारुतो वहन्नयति शुद्धतां दिग्विदिक्स्थितान् ।।
जननि जन्मिनः पातकात्मनः सुरपुरेन्ततः स्पर्शमात्रतः ।। ४ ।।

तव जलं समाश्रित्य यो जनः शिशिर आगते कम्पते ततः ।।
स्मरशरव्यथाकम्पनं जनाद्धघत उर्वशीमुखघनायिकाः ।। ५ ।।

पतति यज्जले वस्तु तल्लघु किमपि यत्र वाःपूर एति तम् ।।
ननु यतो भवत्यम्ब तत्र किं त्वयि पतज्जनस्त्वेति तं शिवं ।। ६ ।।

जलगतं च यत्तच्च मज्जति गुरु किलेह यस्त्वज्जले जनः ।।
जननि पातकाद्योघसंचितो भवति मग्न उन्मज्जतीश्वरि ।। ७ ।।

घनविसर्जनं देवतार्चनं जननि तर्पणं पिण्डपातम् ।।
तव तटे जनो यत्करोत्ययं भवति तस्य तत्पुण्यमव्ययम् ।। ८ ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अपह्नुति तव जलामृतं हस्तसंभृतं यदिह संततं पीयतेमृतम् ॥
जननि मन्यते तन्न चामृतं जलधिनिर्मितः सृतं देवतामृतम् ॥ ९ ॥
तव तटे जनन्यत्र वासतः पशुपतिर्जगन्मुक्तये स्थिराम् ॥
परिहसत्यहो विश्वनाथसत्कृतसुरापगां काशिकावहाम् ॥ १० ॥
तवतटोदरे तीर्थकोटयस्तदुपवर्णने चेच्चतुर्मुखः ॥
दशशताननः स्यामहं तदा किमु भवेयमीदृक् तु न क्षमः ॥ ११ ॥
पशुपतिः शिवो ज्योतिरीश्वरः सकलसिद्धिदा गुह्यकालिका ॥
विजयते मुदा त्वत्तटे सदा त्वमिह सर्वदात्रेति नाद्भुतम् ॥ १२ ॥
सलिलसन्निधौ दैवयोगतो मृतिमुपागता ये चराचराः ॥
विरहिता अमी कोटिजन्मसंचितमलैर्व्रजन्तीशपत्तने ॥ १३ ॥
शिव जगत्पते पार्वतीपते पशुपते महादेव शंकर ॥
इति सुजल्पतोऽहर्निशं मम भवतु त्वत्तटे गङ्गिके स्थितिः ॥ १४ ॥
तव जलेथवा जन्हुजाजले शिव शिवेति वा राम राम वा ॥
मरणसन्निधौ जिह्विका मम वदतु ते स्तुतेरम्ब पाठतः ॥ १५ ॥
यदमलाम्बुनो नित्यसेवनं वृजिननाशनं दुःखदारणम् ॥
भविकभावनं मुक्तिकारणं शरणमेमि तां वाग्वतीमहम् ॥ १६ ॥

सूरीन्द्ररामहृदयस्य सुतेन भवत्या ।
वाणीविलासविदुषा रचितस्तवोऽयम् ॥
अस्योपसि प्रपठनाद्भवतु प्रसन्ना ।
श्रीवाग्वती वरनदी निखिलाघहन्त्री ॥ १७ ॥

इतिश्रीमन्महाराजाधिराजराज्ञ्याः श्रीललितत्रिपुरसुन्दरीदेव्या आज्ञया रामहृदयपण्डितात्मजवाणीविलासपण्डितकृतं वाग्वतीस्तोत्रम् शुभम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीवाग्वत्यै नमः ॥ श्रीवैश्न (ष्ण) व्यै नमः ॥

यदमलाम्बुनो नित्यसेवनं वृजिननाशनं दुःखदारणम् ।
अविकभावनं मुक्तिकारणं शरणमेमि तां वाग्वतीमहम् ॥ १ ॥

भक्तैतद्देशभूपाभ्युदयशतकरी कालिका जागरूका ।
योगी गोरक्षनाथोऽपि च जयति सदा यत्र विघ्नं विनिघ्नन् ॥
शूराः सन्ति प्रजाः स्वप्रभुहितनिपुणा न्याययुक्ताः स्वतन्त्राः ।
योऽयं गोर्खाभिधानो जगति विजयते कोऽपि रम्यः प्रदेशः ॥ २ ॥

तत्र द्रव्येशसाहो नृपवर उदितः पूर्णसाहोऽस्य पुत्र-
स्तस्य श्रीरामसाहो विरचितविविधश्लाघ्यलोकव्यवस्थः ।
तस्माच्छ्रीडम्बराख्योऽजनि तनयवरस्तत्सुतोऽभून्महात्मा
नाम्ना श्रीकृष्णसाहोऽभवदमलयशा रुद्रसाहोऽस्य सूनुः ॥ ३ ॥

भूपः पृथ्वीपतिस्तत्सुतवर उदभूत्तज्ज—निर्वीरभद्र—
स्तस्मात्सत्सिद्धिशाली समजनि नरभूपालसाहोऽवनीशः ।
पृथ्वीनारायणोऽस्मादुदभवदवनावुद्यदुद्दामकीर्ति—
र्नेपालचोणिपालप्रबलरिपुकुले कल्पकालानलाभः ॥ ४ ॥

भूपो भक्तिभरेण योऽल्पवयसि प्राप्यैव वाराणसीम्
यात्रानन्तरमागतो स्वमहसा मार्गावरोधोद्यतान् ।
हत्वारीन्स्वपुरीं प्रविश्य च नवकोटाख्यदुर्गं बला—
ज्जित्वा प्राप च काष्ठमण्डपपुरीं संहृत्य कोटिं द्विषाम् ॥ ५ ॥

तस्मात्सिंहप्रतापोऽजनि नृपतिपतिः पुण्यवान्सत्प्रतापः
प्रादुर्भूतोऽप्यमुष्माज्जगति रणबहादूरराजाधिराजः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

बालामालावलीलावलयरिपुकुलालोललीलाविलासो—
ल्लासासक्तावलालीकुचकलशविधिव्यर्थताकर्तृतेजाः ॥ ६ ॥

दाता पाताऽनुशास्ता निखिलगुणनिधिर्गानविद्यादिविद्या—
ऽभिज्ञो यः कम्पमाना विपुलभयवशात्पालयन्त्यादरेण ।
प्राक्प्रत्यक्सव्यसव्येतरत उपचरन्तोऽधिया यस्य विज्ञा—
राज्ञामाज्ञां मनोज्ञाः करकमलसत्कुड्मलोल्लासिशीर्षाः ॥ ७ ॥

सौन्दर्यातिशयादमुष्य नृपतेः प्राणाधिकप्रेयसी
श्रीमत्कान्तिमती त्रिलोकविदिता जायाऽभवद्वीक्ष्य याम् ।
एषा कापि सुराङ्गनासु किमियं किं नागकन्यासु वा
कामस्येति रतिः प्रिया किमथवा लोकोऽयमाशङ्कत ॥ ८ ॥

पुत्रं पर्वतचक्रवर्तिनृपतिं सिंहासनाध्यासितम्
स्वीयं वीक्ष्य विधाय दाननिकरानङ्के स्थिता स्वामिनः
एषा भागवतार्थमन्तसमये वाणीविलासाद्बुधा—
दाकर्ण्यैव हरिं निधाय हृदये लीना परब्रह्मणि ॥ ९ ॥

ललितत्रिपुरादिसुन्दरी चरमामुष्य नृपस्य सुन्दरी ।
जयति त्रिजगत्सु सुन्दरी भुवि कैलाश इवेशसुन्दरी ॥ १० ॥

स्वाङ्के स्वस्वामिना श्रीगुणवति निहिते भूमिपे पुत्रवर्ये
प्राणानाथाय नारायणचरणमनाः पुण्यकर्माणि नित्यम् ।
कुर्वाणाऽनाथदीनागतिकजनकृपापारवारां निधिः सा
साध्वीनामग्रगण्या जगति विजयते भूमिपालेन्द्रपत्नी ॥ ११ ॥

गीर्वाणोत्तरयुद्धविक्रमनृपः प्रोद्भूत उर्वीभृतः
पुत्रोऽस्माज्जलधेः सुधांशुरिव सद्धामाभिरामोदयः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

लोकानन्दकरः प्रचण्डमहसः सार्द्धाब्दको लब्धवान्
यो राज्यं जनकान्निजाज्जगति सज्जन्युन्नजानां मुदे ॥ १२ ॥
कर्णे दानं मनोजे द्युतिमतिसुकृती धर्मराजेर्जुने स—
च्छौर्यं गाम्भीर्यधैर्ये अधिजलधि रवौ तेज आल्हादकत्वम्
चन्द्रे भोजे प्रसादं कविजनकविताःस्वाद आधाय नूनम्
वाच्छन्नेकत्र धाता स्थितमिदमखिलं सृष्टवान्द्रष्टुमेतम् ॥ १३ ॥
ज्येष्ठा श्रीसिद्धिलक्ष्मीर्विलसति महिषी यस्य गोरक्षराज-
लक्ष्मीश्चैतत्द्वयीयं पतिभजनपरा सर्वसाध्वीषु धन्या ।
प्रायो भूपोऽपि भूयोऽमुतकलिमहिमोद्भूतभूभारहेतु
ध्वस्त्यै कृश्नो (कृष्णो) वतीर्णोऽयमियमपि मुदे रुक्मिणीसत्यभामा ॥१४॥
यस्य श्रीभीमसेनः सचिवकुलमणिर्भाति भूपालमौलेः
कस्मिंश्चिद्घोरविघ्ने निपतति विधितो धीरगम्भीरधीर्यः
आवीद्भूर्त्तं धियोपद्रवशममकरोत्स्वीययायुष्यहेतोः
राज्ञः कीर्त्यै च नानाविध विमलयशो हेतु कर्माणि मन्त्री ॥ १५ ॥

जरन्नव्यं रम्यं प्रमदवनमध्वादिघटनम्
पुरद्वारं वृष्ट्या तपविकललोकाश्रमयुतम् ।
तथा वारुत्खानाभिधमथ मजागद्देवलमिति
प्रसिद्धं गोर्खायामपि नृपगृहं भीमरचितम् ॥ १६ ॥

यो दक्षं लक्ष्यवेधे रुचिरहरिकथाकर्णनैकाग्रचित्ताम्
तुङ्गं रिङ्गत्तुरङ्गं व्यधितवशयितुं संप्रवीणं प्रभुं स्वम् ।
बाल्ये नद्यादिबाहुप्रतरणनिपुणं वर्ण्यनानागुणौघम्
मन्त्रीन्द्रो भीमसेनः सुकृतचयवशाल्लब्ध आभाति यस्य ॥ १७ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यत्क्रोधश्रुतिमात्रतोऽप्यरिवधूवृन्दाश्रुधारावृह-
द्धारा वोपचिता निरीक्ष्य नटति द्राङ्नीलकण्ठावली ।
यो मातेव पितेव बन्धुरिव सत्स्त्रीव प्रभौ दासव-
च्चास्ते तत्र निधाय भीमसचिवे राज्यं नृपः क्रीडति ।। १८ ।।
कश्चिच्चीनपचक्रवर्तिरचितः सन्धिः समृद्धोऽनिशम्
यन्मन्त्रान्मनसापि नेच्छति भियाऽऽक्रान्तुं प्रवृद्धोप्यरिः ।
ताम्रास्योऽमरसिंह – मन्त्रिवरतः सीम्नि स्थिताद्यात्पितुः
सोऽयं मन्त्रिशिरोमणिर्हितकरो यस्यास्ति सोऽयं नृपः ।। १९ ।।
स्वाम्यर्थाय हि जीवनं भवति तद् भ्रातर्व्रज त्वं युवी-
त्याज्ञप्तो रणसंमुखे नयनर्षि थापा यदीयोऽनुजः ।
स्वप्राणान् जहाद्रिपून् भुजबलादाक्रम्य काङ्डाह्वये
कोटे क्लिष्टपथे प्रवेशसमये मन्त्री सयस्यास्त्यसौ ।। २० ।।
नैपालोऽयमुपद्रवावलिशतस्थानं प्रभुर्बालकः
संरक्ष्यो मम सर्वथा गृहसुखं त्यक्त्वेति भूपालये ।
स्थित्वान्तर्वहिरप्रमोदविलसितो दृष्टिं प्रदायानिशम्
यो जागर्ति स भीमसेनसचिवो यस्यानुरक्तोऽस्त्यसौ ।। २१ ।।
अनुजवखतवारो येन सम्यङ् नियुक्तः
प्रतिपदमवनीशं सावधानोऽवति स्वम् ।
यमऽमृतरणवीरौ भ्रातरौ भक्तिमन्ता-
वनुसरत उदारौ सोऽस्ति भीमो यदीयः ।। २२ ।।
लोका जानीत यूयं प्रभुहितकृतये नाऽभवन्नास्ति भावी
नो मन्त्री भीमसेनादपर इह लसद्बुद्धिचातुर्ययुक्तः ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तस्माद्भीमो गरुत्मानयमुत हनुमान् सेवितो ऽनेन भूपः
कृश्नो (ष्णो) वा राघवोऽवातरदिति कथयत्यत्र वाणीविलासः ॥२३॥
श्रुत्वा यन्मन्त्रिकर्माद्भुतमतिचकितः (स्फूर्ज) यित्वा स्वमूर्ध्नां
कम्पेन द्रष्टुमत्र क्षितितलविवराच्छेष एत्य स्थितः किम् ॥
कायव्यूहेन भीमोत्कटकृतिमिषतो मन्य इत्थं हि नोचे—
द्भूकम्पोऽभूद्विदीर्णा धरणिरपि कथं मन्त्रिकृत्यं च शुभ्रम् ॥ २४ ॥
यत्सचिवं भीमसेनं संमन्त्र्य च वाग्वतीतटे घटनम् ।
सेतोरकृत सुकीर्त्यै श्रीललितत्रिपुरसुन्दरी देवी ॥ २५ ॥
यस्मिन् सुन्दरसेतुवर्यरचनं श्रीभीमसेनान्वयात्
ताराधीशरु (चा वि) भाति हितकृच्छ्रीलक्ष्मणो पेतता ॥
वैदेहीति वचो जनो धरणिभृद्रामा (नुभा) वात्सदा।
लङ्कायादरमेति तत्सुचरितं रामायणं मन्महे ॥ २६ ॥
पारावा (रनि) वासिजन्तु निवहानायासतो निम्नगा—
मेतां मातृकुले तथा पितृकुले भर्त्तुः कुले संस्थिताः ।
ये ये ते पितरोऽपि दुस्तरभवाम्भोधिं प्रमोदान्विता—
स्तीर्त्वोद्यान्र्वृति वाञ्छयाऽकृत वरं सेतुं नृपेन्द्रप्रिया ॥ २७ ॥
पारावारतटस्थलोकवसतिग्रामाभिरामोदया
वाग्वत्यां विहितेयमालिरुपलाबद्धप्रघट्टान्वित ॥
राज्ञ्याः श्रीललितादिमत्रिपुरसुन्दर्याः स्फुरत्यद्भुता
मुक्ति श्रीपुररत्नवृविजयोद्यन्ती पताका किल ॥ २८ ॥
गीर्वाणोत्तरयुद्धविक्रमनृपायुर्वृद्धिदा लेखनी
दैवी निर्मलभीमसेनमनसो वृत्तिः स्फुटा मूर्तिधृक् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कीर्तिः कापि शलाकिका त्रिपुरसुन्दर्य्याः स्वनिश्रेयस—
श्रीपूर्व्वारवरुद्धयोररयोरुद्घाटिकोद्घाटने ।। २९ ।।
आलङ्कं शतयोजनो जलनिधिर्यो जानकीजानिना
जायायै तरणाय वानरवरानीकस्य बद्धः पुरा ।
चित्रं तत्र किमत्र यत्त्रिपुरसुन्दर्य्या स्वभर्त्रादिको-
द्धाराया‌ऽक्रियताऽव्यपारभववार्निध्येष सेतुर्दृढः ।। ३० ।।
शाके १७३२ द्वित्रिमुनीन्दुमानिनि नागाङ्गाहिचमासम्मिते
संवत् १८६८ मास्यघिसिद्धि पौश्न (७ण) वणिजे मार्गे गुरोर्वासरे ।
शुक्लैकादशिकान्विते रणबहादूराधिपश्रेयसे ।
राज्ञीयं मकरोदये कृतवती सेतोः शिलान्यासनम् ।। ३१ ।।
गीर्वाणोत्तरयुद्धविक्रममहाराजधिराजाज्ञया
कर्मण्यत्र स भीमसेनसचिवो लक्ष्म्यादिनारायणम् ।।
डिठ्ठेति प्रथितं सुकर्मनिपुणं प्राज्ञं नृपाज्ञाकरम्
प्राचीनानुचरं न्ययुङ्क्त मतिमान् श्रद्धाभरेण द्रुतम् ।। ३२ ।।
सुब्बेतिव्यपदेशभाग्द्विजवरः श्रीलोकार्थाह्वयः
पाँडेः सेवनविज्जयद्रथ इति ख्यातः सुवेदारकः ।
वीरो ज्ञो दलवारसंज्ञकसुवेदारो वरो बुद्धिमान्
सुब्बा पीहुवराभिधोऽतिनिपुणस्तद्वन्नियुक्ता अमी ।। ३३ ।।
एतान् पञ्च नियोज्य कर्मनिपुणान् प्राधान्यतः पावके-
ष्वग्नीन्दु १३५३ प्रमितैः करैः परिमितं सेतुं दृढं सुन्दरम् ।
कृत्वा सिद्धमिमं प्रभुं नृपवरं तन्मातरं स्वामिनीम्
सन्तोष्यास्य स भीमसेनसचिवो व्यज्ञापयत्संस्कृतिम् ।। ३४ ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथ नरपतिमात्रा दैवतार्चां विधाय
बहुलवसुविसर्गैर्हव्यवाहं सुतर्प्य ।
द्विजसमुदयदीनानाथलोकान्प्रतोष्य
निजपतिपरधामप्राप्तये संस्कृतोयम् ॥ ३५ ॥

संवत् १८६८ न्नागर्तुनागावनिपरिकलिते चैत्रिके कृष्णपक्षे
सप्तम्यां कुम्भगेर्के सुरगुरुदिवसे मैत्रभे हर्षणाख्ये।
योगाग्र्ये द्वन्द्वलग्ने ववकरणयुते हैमसिंहध्वजोद्य—
त्कीर्तिस्तम्भाभिरामो नृपतिमहिलया सेतुरुत्सृष्ट एषः ॥ ३६ ॥

गीर्वाणोत्तरयुद्धविक्रममहाराजाधिराजाज्ञया
जाता श्रीललितोत्तदत्रिपुरसुन्दर्य्याः परात्मेशितुः ।
प्रीत्यै कीर्तिरियं परा विजयतां वाणीविलासस्तुता
कल्पान्तावधि भीमसेनसचिवप्रोद्यत्प्रभावान्विता ॥ ३७ ॥

अतः परं संस्कृतवाणीमजानान्नपि झटित्यर्थबोधाय
स एवार्थः संक्षिप्य भाषया प्रकटीक्रियते

श्री गोर्खा देशमा पहिले श्री द्रव्येशशाह महाराजा हुनुभयो उहाँपछि उनका पुत्र श्रीपूर्णशाह, उनका पुत्र संपूर्ण लोकमा स्थित बाँधन्या श्रीरामशाह, उनका पुत्र श्रीडम्बरशाह उनका पुत्र श्रीकृष्णशाह उनका पुत्र श्रीरुद्रशाह उनका पुत्र श्रीपृथ्वीपतिशाह, उनका पुत्र श्रीवीरभद्रशाह उनका पुत्र देवताको प्रसाद पाएका अनेक सिद्धिले युक्त भयाका श्रीनरभूपालशाह यिनैका पुत्र बाल्यावस्थैमा श्रीकाशी यात्रा गरी फिर्दामा छेकन आउन्या चौकीदार प्रभृति शत्रुसैन्यकन कत्तल गरि गोर्खा शहरमा प्रवेश गर्‍यो पछि नुवाकोट नेपाल प्रभृति देश मारि श्रीमहाराजे बहादुर

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शम्शेरजङ् पदवी पाउन्या श्रीपृथ्वीनारायणशाह महाराजा हुनु भयो, यिनैका पुत्र प्रजारञ्जन गर्दामा निपुण भएका श्रीसिंहप्रतापशाह महाराजा हुनु भयो. यिनैका पुत्र अति सुन्दर मूर्ति भएका सकल शत्रुको संहार गर्न्या दातामा अग्रगण्य देशका बडा-बडा राजा विषे पनि हुकुम चलाउन्या शस्त्र शास्त्र संगीत तंत्रादि सकल विद्याका निधान श्रीरणबहादुरशाह महाराजाधिराज पुत्रलाई राज्य दीकन स्वामी हुनु भयो. यिनैका अत्यन्त सौन्दर्यले युक्त भएका प्राणभन्दा पनि प्यारी श्रीकान्तिमती नाम भएका पत्नी स्वामिनी हुनु भयो. आफ्ना पुत्रकन पर्वत देशमा चक्रवर्ती महाराजा हुनु भएका सिंहासनमा चढ्याका यस्ता देख्न पाइकन संतोषले युक्त भई शास्त्रमा लेखेका जो दान छन्, ती सबै दान गरीकन अन्तकाल विषे पनि आफ्ना स्वामीलेसँग भई वाणीविलास पण्डितका मुख देखिन् संम्पूर्ण श्री भागवत पुराणका अर्थ श्रवण गरी नारायणकन हृदय विखे राखी परम धाममा प्राप्त हुनु भयो. यिनै रणबहादुरशाह महाराजाधिराजका श्री ललितत्रिपुरसुन्दरी देवी, कान्छा महारानी हुनु भयो. बहुत सौन्दर्यले युक्त भएका कैलाशबिषे विराजमान भएकी साक्षात् पार्वती जस्ता श्रीस्वामीज्यूले आफ्ना काखमा राखिदिएका पुत्र श्रीगीर्वाणयुद्ध बिक्रमशाह महाराजाधिराजविषे प्राण राखिकन नारायणका चरणारविन्द विषे चित्त लगाई सर्वदा पुण्यकर्म गर्न्या भएका दीन अनाथ जसका गति केही पनि छैन. यस्ता जनविषे करुणा बहुतै गर्न्या. पतिव्रतामा अग्रगण्य भएका यस्ता सो कान्छा महारानी हुनुहुन्छ. श्रीरणबहादुरशाह महाराजाधिराज देखिन समुद्रदेखि उदाएका पूर्णचन्द्रले झैं सकल लोककन अत्यन्त आह्लादन गर्न्या. डेढ वर्षका उमेरमा आफ्ना पिता-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

क्षीन राज्याभिषेक पाएका कर्णभन्दा पनि बडा दाता कामदेवभन्दा पनि अति सुन्दर धर्मराज जस्ता अति सत्यवादी सदा धर्मकर्म गर्न्या। अर्जुन जस्ता बडा शूर समुद्र जस्ता अति गम्भीर पनि धीर पनि भएका सूर्य जस्ता बडा तेजस्वी भोजराजभन्दा पनि कविता सुन्दामा बडो प्रसाद दिन्या इत्यादि सकल राजगुणले युक्त भएका श्रीगीर्वाणयुद्ध विक्रमशाह महाराजाधिराज पैदा हुनु भयो. जसका जेठा महारानी श्रीसिद्धिलक्ष्मी देवी हुनुहुन्छ. यिनै महाराजा महारानीमा कलियुगका महिमाले छेरी भूमिमा जो जो भारका कारण छन्, तिनको विनाश गर्ना निमित्त कृष्णजीको अवतार महाराज रुक्मिणीजीको र सत्यभामाजीको अवतार यी दुइ महारानी हुन् भनि लोक यस्तो तर्कणा गर्दछन्. जस महाराजाका सकल मन्त्रिविषे शिरोमणि भएका भीमसेन थापा काजी छन् जो काजी दैववशले श्रीस्वामीज्यूको अकस्मात् परलोक हुनु एहि घोर विघ्न आउँदामा पनि धीर गम्भीर बुद्धिले सकल उपद्रवको निवारण गरी श्रीमहाराजाको रक्षा गर्न्या. श्रीमहाराजाको आयुस्य पुण्य प्रतापकीर्ति राज्य बढोस् भन्ना निमित्त बहुत दिनदेखि जीर्ण भएको भंडारखालकन अनेक तरहका चुनागिरिले जग् जग् भएका अनेक तरहका फलफुलका वृक्ष औषधि लतादिले पूर्ण भएको अति सुन्दर तुल्याउनमा जग्गा-जग्गामा बाटाको संस्कार गरी सडक बनाउन शहरका ढोका-ढोका छेउका पाटी हेरू दर्बारको सुनको ढोकाहरू बनाइ सस्कार गर्न्या. बारूद खाना मजाक देवल विश्नुमतीको पूल वारीपारीका धर्मशाला घाट सुनको धारा गोर्खाको दरबार इत्यादि बनाउना आफ्ना प्रभुकन बाल्यैवस्थैमा धनु हान्न, हरिकथा श्रावण गर्न घोडा चढ्न पौन्हन इत्यादि सकल

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

राजनीतिमा कुशल तुल्याउन, जसका क्रोधमा सव थर्थरायमान काँप्दछन्. जो आफ्ना प्रभुदेखि महतारी झैं हित गर्दछन्. पिता झैं उपदेशको वार्ता बिन्ती गर्दछन्. वन्धुवर्ग झैं स्नेह गर्दछन्. सत्स्त्री झैं सुख दिन्छन् सेवामा दास झैं जो रहन्छन्. जसका मन्त्रणामा चीनका पात्साहसितको थाहा पनि वन्दो जान्छ जसका मन्त्रणाले आफ्ना बाबा अमरसिंह थापा काजीलाई सिमानामा राजनाले बढ्याएको फिरङ्गी पनि आकन सक्दैन जसका भाइ नयनसिंह थापाले पनि काङ्डाकोटमा प्रभुका निमित्त लडाईंमा प्राण दियो जो काजी यो नेपाल उपद्रवको घर हो प्रभुभन्या बालक मैले संहार गऱ्यो हो भन्ना निमित्त गृहसुख छोडि पनि दरबारमा बसी भित्र बाहिर सर्वत्र नजर दिई, खबरदार भै रहन्छन्. जसले लगाएका भाइ वखतवारसिंह काजी श्रीमहाराजका हजूरमा बसी श्रीमहाराजका रक्षा रातदिन गर्दछन्. जसका रक्षा निमित्त बडा भ्रातृभक्त भएका अमृत काजी रणबीर काजी सर्वदा साथ रहन्छन् जसकाजीले सेवा गरिएका श्रीमहाराजाविषे कविजनहेरु यस्तो वर्णन गर्दछन् श्रीमहाराजा कृष्णजीका अवतार हुन् भन्या यी काजी गरुडका अवतार हुन् श्रीमहाराजा रामजीका अवतार हुन् भन्या यो काजी हनुमानका अवतार हुन भनी इत्यादि प्रकारले वर्णन गर्दछन् यस्ता काजी प्रभुको सर्वप्रकारले हितै गर्न्या जस महाराजाका प्रीतिपात्र छन् तिनै भीमसेन थापा काजीसित सल्लाहा गरी श्रीललतत्रिपुर सुन्दरी देवी नाम भएका श्रीस्वामी रणबहादुरशाहका कान्छा महारानीले कीर्ति र श्रीस्वामीज्यूको उद्धार हवस् भन्ना निमित्त यो बाग्मतीको पूल बनाउना कन इच्छा गरी हुकुम बक्सनु भयो वहाँदेखि

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सकल राज्यको भार पाएका प्रभुका भएका बडा बुद्धिमान भीमसेन थापा काजीले एस काममा वहुत चित्त लगाई लक्ष्मीनारायण डिठ्ठा मुख्य गरी लोकनाथ पाण्डे सुब्बा जयद्रथ सुबेदार, ददवार सुबेदार फ्हु वरलामा सुब्बा प्रभृति अनेक मनुष्यकन लगाई शाके १७३२ संवत् १८६७ सालका मार्गशीर्ष महीनाका शुक्लपक्ष एकादशी तिथि रेवती नक्षत्र सिद्धियोग वणिक्करण बृहस्पतिवार मकर लग्नमा शिलान्यासपूर्वक एक वर्षमा तेह्रसय त्रिपन्न हातको यो पूल सुवर्णसिंहको ध्वज भएका कीर्तिस्तम्भले शोभायमान भएको वरिपरि धर्मशाला ग्रामहेरु भएको सिद्ध गरी महाराजा महारानीकन संतुष्ट गराए वाह्रदेखि १८६८ सालका चैत्र कृष्ण सप्तमी बृहस्पतिवार अनुराधा नक्षत्र हर्षणयोग बवकरण मिथुन लग्नमा कुम्भको आदित्य हुँदामा यज्ञदान पुण्य गरी पुत्र श्रीगीर्वाणयुद्ध विक्रमशाह महाराजाधिराजलेसँग भई श्रीललितत्रिपुर सुन्दरी महारानीले श्रीजगदीश्वर प्रीतिपूर्वक श्रीस्वामीज्यूका उद्धार निमित्त वरिपरि धर्मशाला गुठी खेतलेसँग भएको यस पूलको उत्सर्ग गर्नु गयो । शुभंभूयादीश्वरप्रसादात् ।

———

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भारतपट्टिका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

^ निवृत्तविषयैः(विषयेभ्यो निवृत्ताः) वचनेप्सित आश्रय: '

कुमारगुप्तको पालाको मन्दसोर अभिलेख

१. [सिद्धम् ॥]

[यो वृत्यर्थ] मुपास्यते सुरगणैं [स्सिद्धैश्च] सिद्धर्यात्थिभि-
द्ध्यानैकाग्रपरैर्व्विधेयविषयैम्मोक्षार्त्थिभिर्य्योगिभिः ।
भक्त्या तीव्रतपोधनैश्च मुनिभिश्शापप्रसादक्षमैः
र्हेतुर्य्यो जगतः क्षयाभ्युदययोः पायात् स वो भास्करः ॥ (१)

तत्वज्ञानविदोऽपि यस्य न विदुर्ब्रह्मर्ष

२. योभ्युद्यता (तः)

कृत्स्नं यश्च गभस्तिभिः प्रवृसृत ⌒ पु[ष्ण]ा ति लोकत्रयम् ।
ग [न्ध] र्व्वामरसिद्धकिन्नरनरैस्संस्तूयतेभ्युत्थितो
भक्तेभ्यश्च ददाति योभिलषितं तस्मै सवित्रे नमः ॥ (२)

य ⌒ [प्र] त्यहं प्रतिविभात्युदयाचलेन्द्र-
विस्तीर्णतुङ्गशिखरस्खलितांशुजालः [।]
क्षीवाङ्गना

३. जनकपोलतलाभिताम्रः
पायात्स वस्सु [कि] रणाभ [रणो] विवस्वान् ॥ (३)

कुसुमभरानततरुवर - देवकुलसभाविहाररमणि [णी] यात् ।
लाटविषयान्नगावृतशैलाज्जगतिप्रथितशिल्पाः ॥ (४) आर्या

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ते देशपार्त्थिवगुणापहृताः प्रकाशः—
मद्ध्वादिजन्यविरलान्यसुखा —
४. न्यपास्य
जातादरा दशपुरं प्रथमं मनोभि-
रन्वागतास्ससुतबन्धुजनास्समेत्य ॥ (५)
मत्तेभगण्डतटविच्युतदानबिन्दु-
सिक्तोपलाचलसहस्रविभूषणायाः [।]
पुष्पावनम्रतरुषण्डवतंसकाया
भूमेऽपरन्तिलकभूतमिदं क्रमेण ॥ (६)
तटोत्थवृक्षच्युत—
५. नैकपुष्प —
विचित्रतीरान्तजलानि भान्ति ।
प्रफुल्त (ल्ल) पद्माभरणानि यत्र
सरांसि कारण्डवसंकुलानि ॥ (७)
विलोलवीचीचलितारविन्द -
पतद्रजः पिञ्जरितैश्च हंसैः ।
स्वकेसरोदारभरावभुग्नैः
क्वचित्सरांस्यम्वुरुहैश्च भान्ति ॥ (८)
स्वपुष्प (ष्प) भारावनतैर्न्नगेन्द्रैः
६. मद
प्रगल्मालिकुलस्वनैश्च ।
प्रजस्रगाभिश्च पुराङ्गनाभि-
र्व्वनानि यस्मिन्समलंकृतानि ॥ (६)

१- तेषां (पक्षिणां) विशेषा हारीतो मद्गुः काण्डवः प्लवः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

चलत्पताकान्यबलासनाथा-
न्यत्यर्थं शुक्लान्यधिकोन्नतानि ।
तडिल्लताचित्रसिताभ्रकूट
तुल्योपमानानि गृहाणि यत्र ॥ (१०)

कैलासतुङ्गशिखरप्रतिमानि चान्या-
न्याभान्ति दीर्घवलभी—
७. नि सवेदिकानि ।
गान्धर्व्व शब्दमुखरानि (णि) निविष्ट चित्र-
कर्म्माणि लोलकदलीवनशोभितानि ॥ (११)

प्रासादमालाभिरलंकृतानि
धरां विदार्य्येव समुत्थितानि ।
विमानमालासदृशानि यत्र
गृहाणि पूर्णेन्दुकरामलानि ॥ (१२)

यद्भात्यभिरम्यसरिद्वयेन चपलोर्म्मिणा समुपगूढम् ।
८. रहसि कुचशालिनीभ्यां प्रीतिरतिभ्यां स्मराङ्गमिव ॥ (१३)

सत्य [क्षमा] दमशमव्रतशौचधैर्य्य-
[स्वाध्या] यवृत्तविनयस्थितिबुद्ध्युपेतैः ।
विद्यातपोनिधिभिरस्मयितैश्च विप्रै-
र्यद्भ्राजते ग्रहगणैः खमिव प्रदीप्तैः ॥ १४ ॥

अथ समेत्य निरन्तरसङ्गतै-
रहरहः प्रविजृम्भित-सौहृदाः [।]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नृपतिभिस्सुतवत्प्रतिम [ा] निताः
प्रमुदिता न्यवसन्त सुखं पुरे ॥ (१५)
श्रवण [सु] भग [ं] ध [ा] नुर्व्वे [द्यं] दृढं परिनिष्ठिताः
सुचरितशतासङ्गाः केचिद्विचित्रकथाविदः ।
विनयनिभृतास्सम्यग्धर्म्मप्रसङ्गपरायणा
प्रियमपरुषं पत्थ्यं चान्ये क्षमा बहुभाषितुं ॥ (१६)

२०. केचित्स्वकर्म्मण्यधिकास्तथान्यै
र्व्विज्ञायते ज्योतिम (ष) मात्मवद्भिः ।
[अद्यापि] चान्ये समरप्रगल्भाः
[कु] र्व्वन्त्यरीणामहितं प्रसह्य । [।] ॥ (१७)
प्राज्ञा मनोज्ञवध्वः प्रथितोरुवंशा
वंशानुरूप- चरित्रभरणास्तथान्ये ।
सत्यव्रताः प्रणयिनामुपकारदक्षा
विस्रम्भ

२१. [पूर्व्वं] मपरे दृढसौहृदाश्च ॥ (१८)
विजितविषयसङ्गैर्द्धर्म्मशीलैस्तथान्यै-
[र्मृ] दुभि [रधि] क स [त्वैर्ल्लोकयात्रा] मरैश्च ।
स्वकुलतिलकभूतैर्मुक्तरागैरुदारै-
रधिकमभि [वि] भाति श्रेणिरेवं प्रकारैः ॥ (१९)
तारुण्यकान्त्युपचितोपि सुवर्णहार-
तांबूलपुष्पविधिना सम

२२. [लंकृतोपि]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

= नारीजन: प्रियमुपैति न तावदग्र्यां

 कोणस्तु स्त्रियः पाल्यश्रिकोट्यः (अमर) हतियारको टुप्पो.

नारीजनः प्रियमुपैति न तावदग्रयां (ग्र्यां)
यावन्न पट्टमयवस्त्र [यु] गानि धत्ते ॥ (२०)

स्पर्श [वता वर्णा] न्तरविभागचित्रेण नेत्रसुभगेन [।]
यैस्सकलमिदं क्षितितलमलंकृतं पट्टवस्त्रेण ॥ (२१) आर्या-

विद्याधरी रुचिरपल्लवकर्णपूर
वातेरिता [स्थिर] तरं प्रतिचिन्त्य
१३. [लो] कं ।
मानुष्यमर्थनिचयांश्च तथा विशालान्
[स्ते] षां शुभा [म] ति [रभूद] चला ततस्तु ॥ (२२)

चतु [स्समुद्रान्त] विलोलमेखलां
सुमेरुकैलासबृहत्पयोधराम्
वनान्त॰॰ वान्त- स्फुटपुष्पहासिनीं
कुमारगुप्ते पृथिवीं प्रशासति ॥ (२३) रूपक॥

समानधीश्शुक्रबृहस्पतिभ्यां
ललामभूतो भुवि
१४. पार्त्थिवानाम् ।
रणेषु यः पार्त्थसमानकर्म्मा
बभूव गोप्ता नृपविश्ववर्मा ॥ (२४) उपमा
अन्यान्य आर्याके- मन्दहोगको ।

दीनानुकंपनपरः कृपणार्त्तवर्ग-
सन्ध [ा] प्रदोधिकदयालुरनाथनाथः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

[क] ल्पद्रुमः प्रणयिनामभयं-प्रदश्च

भीतस्य यो जनपदस्य च बन्धुरासीत् ॥ (२५)

तस्यात्मजः स्थैर्य्यनयोपपन्नो

ब [न्धु] प्रियो

१५. बन्धुरिव प्रजानाम् ।

बंध्वर्तिहर्त्ता नृप बन्धुवर्म्मा

द्विड्दृप्तपक्षक्षपणैक [द] क्षः ॥ (२६)

कान्तो युवा रणपटुर्व्विनयान्वितश्च

राजापि सन्नुपसृतो न मदैः स्मयाद्यैः ।

शृङ्गारमूर्तिरभिभात्यनलंकृतोपि

रूपेण य कुसुमचाप इव द्वितीयः ॥ (२७)

वैधव्यतीव्रव्यसनक्षतानां

१६. स्मि (स्मृ) त्वा यमद्याप्यरिसुन्दरीणाम्

धनस्तनायासकरः प्रकम्पः ॥ (२८)

तस्मिन्नेव क्षितिपति व्रि (वृ) षे वंधुवर्म्मण्युदारे

सम्यक्स्फीतं दशपुरमिदं पालयत्युन्नतांसे ।

[शि] ल्पावाप्तैर्द्धनसमुदयैः पट्टवा [यैरु] दारं

श्रे [णीभूतै] र्भवनमतुलं कारितं

१७. दीप्तरश्मेः ॥ (२९)

विस्तीर्णतुङ्गशिखरं शिखरि प्रकाश-

मभ्युद्गतेन्द्वमलरश्मिकलाप [गौ] रं ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यद्भाति पश्चिमपुरस्य निविष्टकान्त-

चूडामणिप्रतिसमन्नयनाभिरामम् ॥ (३०)

रामासनाथ [र] चने दरभास्करांशु -

वन्हिप्रतापसुभगे जललीनमीने ।

चन्द्रांशुहर्म्यतल-

१८. चन्दनतालवृन्त-

हारोपभोग (ग) रहिते हिमदग्धपद्मे ॥ (३१)

रोद्ध्रप्रियंगुतरुकुन्दलताविकोश

पुष्पा [सव] प्रमु [दि] तालि कलाभिरामे । आलिकल /

काले तुषारकणकर्क्कशशीतवात-

वेगप्रवृत्तलवनीनगणैकशाखे ॥ (३२)

स्मरवशग तरुणजन वल्लभाङ्गना विपुलकान्तपीनोरु

१९. स्तनजघनघनालिङ्गननिर्भर्त्सिततुहिनहिमपाते ॥ ३३ ॥ आर्या

[मा] लवानां गणस्थित्या या [ते] शतचतुष्टये

त्रिनवत्यधिकेब्दानामृ (मृ) तौ सेव्यघनस्तने (स्वने ?) ॥ (३४)

सहस्यमासशुक्लस्य प्रशस्तेह्नि त्रयोदशे ।

मङ्गलाचारविधिना प्रासादोयं निवेशितः ।

वहुना समतीतेन

२०. कालेनान्यैश्च पार्त्थिवैः

व्यशीर्य्यतैकदेशोस्य भवनस्य ततोधुना ॥ (३६)

स्वयशो [वि (वृ) द्धये सर्व्वमत्युदा] रमुदारया ।

संस्कारितमिदं भूयः [श्रेण्या] भानुमतो गृहम् ॥ (३७)

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रत्युन्नतभवदातं नभ (:) स्पृशन्निव मनोहरैश्शिखरैः । आर्या
शशिभान्वोरभ्युदयेष्वमलमयूखायतन—
२१. भूतं ॥ ३८ ॥
वत्सरशतेषु पंचसु विंशत्यधिकेषु नवसु चाब्देषु ।
यातैष्वभिरम्य [तप] स्यमासशुक्लद्वितीयायां ॥ (३९) आर्या
स्पष्टैरशोकतरुकेतकसिंदुवार-
लोलातिमुक्तकलतामदयंतिकानां ।
पुष्पोद्गमैरभिनवैरधिगम्य नून—
मैक्यं विजृंभितशरे हरपूतदेहे ॥ (४०)
२२. मधुपानमुदितमधुकरकुलोपगीतनगनैकपृथुशाखे ।
काले नवकुसुमोद्गमदंतुरकांतप्रचुररोध्रे ॥ (४१) आर्या
शशिनेव नभो विमलं कौ [स्तु] भमणिनेव शार्ङ्गिणो वक्षः ।
उपगीति भवनवरेण तथेदं पुरमखिलमलंकृतमुदारं ॥ ४२ ॥ आर्या
अमलिनशशि-
२३. लेखादंतुरं पिङ्गलानां
परिवहति समूहं यावदीशो जटानां ।
वि [कचक] मलमालामंससक्तां च शार्ङ्गी
भवनमिदमुदारं शाश्वतन्तावदस्तु ॥ (४३)
श्रेण्यादेशेन भक्त्या च कारितं भवनं रवेः ।
पूर्व्वा चेयं प्रयत्नेन रचिता वत्सभट्टिना ॥ (४४)
२४. स्वस्ति कर्तृलेखकवाचकश्रोतृभ्यः ॥ सिद्धिरस्तु ॥

१- दन्तुरस्तून्नतरदे तथोन्नतनते त्रिषु. (मेदिनी)

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कवि अज्ञात

यशोधर्मन्‌को मन्दसोर स्तम्भाभिलेख

१. सिद्धम् [॥]

स जयति जगतां पतिः पिनाकी
स्मित रवगीतिषु यस्य दन्तकान्तिः ।
द्युतिरिव तडितां निशि स्फुरन्ती
तिरयति च स्फुटयत्यदश्च विश्वम् ॥ (१)
स्वयम्भूर्भूतानां स्थितिलय [समु]-

२. त्पत्तिविधिषु
प्रयुक्तो येनाज्ञां वहति भुवनानां विधृतये ।
पितृत्वं चानीतो जगति गरिमाणं गमयता
स शम्भुर्भूयान्सि प्रतिदिशतु भद्राणि भव [ताम्] ॥ २ ॥
फणमणिगुरुभार [ाक्रा]

३. न्ति दूरावनम्रं
स्थगयति रुचमिन्दोर्म्मण्डलं यस्य मूर्द्ध्नाम् [।]
स शिरसि विनिवघ्नन्रन्ध्रिनीमस्थिमालां
सृजतु भवसृजो नः क्लेशभङ्गं भुजङ्गः ॥ (३)
षष्ट्या सहस्रैः सगरात्मजानां
खातः

४. खतुल्यां रुचमादधानः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अस्योदपानाधिपतेश्चिराय

यशान्सि पायात्पयसां विधाता ॥ (४)

अथ जयति जवेन्द्रः श्रीयशोधर्म्मनामा

प्रमदवनमिवान्तः शत्रुसैन्यं विगाध्य [।]

व्रण –

५. किसलयभङ्गैर्य्योङ्गभूषां विधत्ते

तरुणतरुलतावद्वीरकीर्त्तीर्व्विनाम्य ॥ (५)

आजौ जितौ विजयते जगतीम्पुनश्च

प्रख्यात औलिकरलाञ्छन आत्म—

६. वङ्शो (वंशो)

येनोदितोदितपदं गमितो गरीयः ॥ (६)

प्राचोनृपान्सुबृहतश्च बहूनुदीचः

साम्ना युधा च वशगान्प्रविधाय येन [।]

नामापरं जगति कान्तमदो दुरापं

राधाधिराज परमेश्वर

७. इत्युदूढम् ॥ (७)

स्निग्धश्यामाम्बुदाभैः स्थगितदिनकृतो यज्वनामाज्यधूम्रै –

रम्भोमेघ्यं मघोनावधिषु विदधता गाढसम्पन्नसस्याः ।

संहर्षाद्वाणिनीनां कररभसहृतो—

८. द्यानचूताङ्कुराग्रा

राजन्वन्तो रमन्ते भुज– विजितभुवा भूरयो येन देशाः ॥ (८)

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यस्योत्केतुभिरुन्मदद्विपकर- व्याविद्धलोध्रद्रुमै—

रूद्धूतेन वनाध्वनि ध्वनिनदद्विन्ध्याद्रिरन्ध्रैर्ब्बलैः [।]

बाले -

९. यच्छवि धूसरेण रजसा मन्दाङ्शुसंलक्ष्यते

पर्य्यावृत्त शिखण्डि चन्द्रक इव ध्यामं रवेर्मण्डलम् ॥ (९)

तस्य प्रभोर्व्वंङ्शकृतां नृपाणां

पादाश्रयाद्विश्रुतपुण्यकीर्त्तिः ।

भृत्यः स्वनैभृत्यजिता—

१०. रिषट्क

प्रासीद्वसीयान्किल षष्ठिदत्तः ॥ (१०)

हिमवत इव गाङ्गस्तुङ्गनम्रः प्रवाहः

शशभृत इव रेवा-वारिराशिः प्रथीयान् [।]

परमभिगमनीयः शुद्धिमानन्ववायो

यत उदित गरि—

११. म्णस्तायते नैगमानानाम् ॥ (११)

तस्यानुकूलः कुलजात्कलत्रा-

त्सुतः प्रसूतो यशसां प्रसूतिः ।

हरेरिवांङ्शं वशिनं वराङ्गं

"वराहदासं" यमुदाहरन्ति ॥ (१२)

सुकृतिविषयितुङ्गं रूढमूलं

१२. धरायां

स्थितिमपगतभङ्गां स्थेयसीमादधानम् [।]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

गुरुशिखरमिवाद्रेस्तत्कुलं स्वात्मभूत्या
रविरिव 'रविकीर्त्तिः' सुप्रकाशं व्यधत्त ॥ (१३)
बिभ्रता शुभ्रमभ्रूङ्शि स्मार्त्तं वर्त्मोचितं सताम् [।]
न विसंव्वा-
१३. दिता येन कलावपि कुलीनता ॥ (१४)
युत धीदीधिति ध्वान्तान्हविर्भुज इवाध्वरान् [।]
भानुगुप्ता ततः साध्वी तनयांस्त्रीनजीजनत् ॥ (१५)
'भगवद्दोष' इत्यासीत्प्रथमः कार्य्यवर्त्मसु ।
धाल-
१४. म्बनं बान्धवानामन्धकानामिवोद्धवः ॥ (१६)
बहुनयविधिवेधा गह्वरेप्यर्थ - मार्ग्गे
विदुरइव विदूरं प्रेक्षया प्रेक्षमाणः ।
वचन- रचनबन्धे संस्कृतप्राकृते यः
कविभिरुदि-
१५. तरागं गीयते गीरभिज्ञः ॥ (१७)
चर प्रणिधि- दृगनुगन्त्रा यस्य बौद्धेन चाक्ष्णा
न निशि तनु दवीयो वास्त्यदृष्टं धरित्र्याम् [।]
पदमुदधि दधानोनन्तरं तस्य चाभू-
त्स भयमभयदत्तो नाम
१६. वि [ध्न] न्प्रजानाम् ॥ (१८)
बिन्ध्यस्यावन्ध्यकर्म्मा शिखरतट पतत्पाण्डुरेवाम्बुराशे—
र्गोलाङ्गुलैः सहेलप्लुतिनमितपुरोः पारियात्रस्य चाद्रेः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

आसिन्धोरन्तरालं निज शुचिसचिवाद्धया–

१७. सितावेक देशं

राजस्थानीय वृत्या सुरगुरुरिव यो वर्णिनां भूतयेऽपात् ॥ (१९)

विहितसकलवर्णासङ्करं शान्तडिम्बं "डिम्बे डमरविप्लवौ"

कृत इव कृतमेतद्येन राज्यं निराधि

स धुरमयमिदानीं

१८. दोषकुम्भस्य सूनु-

र्गुरुवहति तदूढां धर्म्मतो धर्म्मदोषः[1] ॥ (२०)

स्वसुखमनभिवाञ्छन्दुर्गमेद् छ्वन्यसङ्गां

धुरमतिगुरुभारां यो दधद्धूर्तुरथैं ।

वहति नृपतिवेषं केवलं लक्ष्ममात्रं

१९. वलितमिव विलम्बं कम्बलं बाहुलेयः ॥ (२१)[1]

उपहितहितरक्षामण्डनो जातिरत्नै–

र्भुज इव पृथुलांसस्तस्य दक्षःकनीयान् [।]

महदिदमुदपानं खानयामास बिभ्र–

२०. च्छ्रुतिहृदय नितान्तानन्दिनिर्द्दोषनामा ॥ (२२)

---

१. तुलनीय—स्वसुखनिरभिलाषः खिद्यसे लोकहेतोः

प्रतिदिनमथवा ते सृष्टिरेवं विधैव ।

अनुभवति हि मूर्द्ध्ना पादपस्तीव्रमुष्णम्

शमयति परितापं छायया संश्रितानाम् ।

(अभिज्ञानशाकुन्तल अंक ५ श्लोक–९)

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सुखाश्रेयच्छायं परिणतिहितस्वादुफलदं
गजेन्द्रेणारुग्णं द्रुममिव कृतान्तेन बलिना।
पितृव्यं प्रोद्दिश्य प्रियमभयदत्तं पृ—
२१. थुधिया
प्रथीयस्तेनेदं कुशलमिह कर्म्मोपरचितं ॥ (२३)
(५८९) पञ्चसु शतेषु शरदां यातेष्वेकान्नवति सहितेषु। एकोन
मालवगणस्थितिवशात्कालज्ञानाय लिखितेषु ॥ (२४)
य-
२२. स्मिन्काले कलमृदुगिरां कोकिलानां प्रलापा
भिन्दन्तीव स्मरशरनिभाः प्रोषितानांमनांसि।
भृङ्गालीनां ध्वनिरनुवनं भारमन्द्रश्च यस्मि-
न्नाधूतज्यं धनुरिव नदच्छ्रूयते पुष्प-
२३. केतोः ॥ (२५)
प्रियतमकुपितानां कम्पयन्बद्धरागं
किसलयमिव मुग्धं मानसं मानिनीनां [।]
उपनयति नभस्वान्मानभङ्गाय यस्मि-
न्कुसुम समयमासे तत्र निर्म्मापितोयम् ॥ (२६)
२४. यावत्तुङ्गैरुदन्वान्किरणसमुदयं सङ्ग कान्तं तरङ्गै-
रालिङ्गन्निन्दुबिम्बं गुरुभिरिव भुजैः संविधत्ते सुहृत्ताम् [।]

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

बिभ्रत्सौधान्त लेखा वलयपरिगति मुण्डमालामिवायं

सत्कूपस्तावदा-

२८. स्ताममृतसमरस -

स्वच्छ निष्यन्दिताम्बुः ॥ (२७)

धीमान् दक्षो दक्षिणः सत्यसन्धो

ह्रीमांच्छूरो वृद्धसेवीकृतज्ञः ।

बद्धोत्साहः स्वामिकार्य्येष्वखेदी

निर्दोषोयं पातु धर्म्मं चिराय ॥ (२८)

उत्कीर्णा गोविन्देन ॥

११
१८
३४
५४
४४
२८
१८९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

परिशिष्ट भाग

विशेष शब्दहरूको टिप्पणी

गोप्ता—गुप्तकालिक प्रशासनमा प्रान्तीय शासक (गभर्नर) को तत्कालीन नाम ।

मालव संवत्—विद्वान्हरू विक्रम र मालवसंवत् एउटै मान्दछन् । विक्रम संवत् ईस्वी संवत् पूर्व ५७ मा प्रारम्भ भएको थियो ।

लाट—विद्वान्हरूको कथन अनुसार लाट दक्षिणगुजरातलाई भनिन्थ्यो । लाटले सूरत, भडोंच (Broach), खेडा र बड़ोदाका केही भागलाई जनाउँथ्यो भनिन्छ ।

दशपुर—मन्दसोरको पुरानो नाम । मन्दसोर मध्यभारतमा पर्दछ ।

सामन्त—प्रान्तीय शासकको रूपमा यस शब्दको विशेष व्यवहार देखिन्छ ।

मल्लपुरी—मानदेवको चांगुनारायण अभिलेखमा उनले मल्लपुरीलाई जितेको वर्णन गरिएको छ । साधारण रूपमा मल्लहरूको शहर (राजधानी) अर्थ गर्न सकिन्छ । यसको ठीक अर्थ गर्न अलि गाहारो छ । कसैले मल्लपुरीलाई कता कसैले कता मानेका छन् । डा० हित-नारायण झाज्यूले मल्लपुरी गोरखपुरलाई भनिएको भन्ने तर्क प्रस्तुत गर्नु भएको छ । पश्चिमका मल्लहरू बराबर लिच्छविशासकसँग विद्रोह

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

गरिरहन्थे अतः लिच्छविराजाहरूले आफ्ना रैतीमाथि युद्ध खर्च उठाउन "मल्लकर" लगाएका थिए भन्ने कुरा तत्कालीन अभिलेखहरूबाट ज्ञात हुन्छ ।

पुष्पपुर—आधुनिक पटना । कसैले यस्तो अर्थ पेशावर पनि गरेका छन् ।

श्रेणी—संघटन । यस अभिलेखमा यो शब्द पट्टवाय (जुलाहा) हरूको संघटनको अर्थमा प्रयुक्त गरिएको छ ।

पारियात्र—विन्ध्यपर्वतको दक्षिणभाग ।

———

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पढ्नुहोस्

अंशुवर्मा एक ऐतिहासिक अध्ययन

मोल १।५०

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu